

Suyun Bir İnsan Hakkı Olarak Değerlendirilmesi

Evaluation of Water as a Human Right

Arş. Gör. Ceren YOZGAT^(*)

Öz:

Suya erişim, insanların sağlıklı bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Nüfus artışı, iklim değişikliği, tarımsal ve endüstriyel üretimin artması ve su kirliliği gibi faktörlerin etkisiyle küresel su krizi endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bu sebeple, suyun en verimli şekilde değerlendirilmesi ve korunması için farklı çözüm yolları üretilmiştir. Çözüm olarak öne sürülen yöntemlerden biri, suyun -ekonomik bir meta olarak ele alınıp- özelleştirilmesidir. Özelleştirme uygulamaları sonucunda, suya belirli bir ücret karşılığında erişim sağlayan insanların suyu tasarruflu kullanacağı ve bu sayede de su kaynaklarının korunması amacına ulaşılacağı ileri sürülmüştür. Ancak çalışmada belirtilen örneklerde de görüleceği üzere özelleştirmenin gerçekleştirdiği ülkelerde suyun kalitesinde bir düşüş yaşanırken; su fiyatlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bunun sonucunda da birçok insan suya erişim sağlayamamıştır. Yaşanan olumsuz tecrübeler sonrasında suyun bir insan hakkı olduğu görüşü önem kazanmıştır. Suyun bir insan hakkı olarak düzenlenmesi; suya erişimin hukuki olarak güvence altına alınmasını ve su kaynaklarının korunması için devletlerin bazı yükümlülükler altına girmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada, açıklanan nedenlerle, suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi gerekliliği hususu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Küresel Su Krizi, Su Politikası, Suyun Özelleştirilmesi, Su Hakkı, Genel Yorum No. 15.

Abstract:

The global water crisis has reached alarming levels due to factors such as population growth, climate change, increase in agricultural and industrial production, and water pollution. For this reason, different solutions have been developed in order to use and protect water most efficiently. One of the methods suggested as a solution is the privatization of water. As a result of the privatization implementations, it has been claimed that people who gain access to water for a certain fee will use water economically, and thus the aim of protecting water resources will be achieved. However there is a decrease in the water quality in the countries where the privatization took place and there has been

^(*) Maltepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

E-posta: cerenyozgat@maltepe.edu.tr

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-4699-8761>.

Hakem denetiminden geçmiştir.

Makale Gönderim Tarihi: 06.05.2021.

Makale Kabul Tarihi: 30.06.2021.

a serious increase in water prices. As a result of this, many people have not been able to access water. Due to the negative experiences, the view that water is a human right has gained importance. Regulation of water as a human right will ensure that access to water is legally guaranteed, and states take some obligations to protect water resources. For the reasons explained above, water should be accepted as a human right is examined in this study.

Keywords:

Global Water Crisis, Water Policy, Privatization of Water, Right to Water, General Comment No. 15.

GİRİŞ

Su, sadece insanlar için değil, bütün canlılar için yaşam kaynağıdır. MÖ 4000 yıllarında kurulan ilk medeniyetler, etrafında verimli toprakların olduğu Fırat ve Dicle nehirlerinin yakınlıklarına yerleşmiş; sulama kanalları oluşturarak tarımsal üretim ile geçimlerini sağlamıştır. Bundan binlerce yıl öncesine bakıldığında bile suyun ne kadar önem arz ettiğini, insanların hayatlarını suya göre konumlandığını ve geçimlerini suyu kullanarak sağladıklarını görmek mümkündür. Günümüzde su hâlâ aynı öneme sahiptir ancak bu konudaki farkındalık yeterli düzeyde değildir. *“Yeryüzünün yüzde 71’i sularla kaplı olmasına karşın bu suların sadece yüzde 3’ü kullanılabilir tatlı sudur. Üstelik bu tatlı suyun %75’i donmuş hallerde kutuplara yakın bölgelerde bulunmaktadır. İnsanların kullanmak amacıyla ulaşabileceği tatlı sular, dünyadaki su miktarının ancak yüzde 1’idir.”*¹ Bu bilgiler ışığında, su kaynaklarının korunması ve verimli kullanılması hususunun neden bir zorunluluk olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Dünya nüfusunun artması ve buna bağlı olarak suyun kullanım alanlarının genişlemesi, küresel ısınmanın sebep olduğu iklim değişiklikleri sebebiyle su kaynaklarının kuruması ve su kirliliğinin kaygı verici boyutlara ulaşması sonucunda küresel bir su krizi gündeme gelmiştir. Bu krize farklı yöntemlerle çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Yöntemlerden biri suyun korunmasını ve en verimli şekilde kullanılmasını sağlayacağı öne sürülen, suyu ekonomik bir meta olarak ele alan özelleştirme. Öte yandan suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve bütün insanların suya erişiminin sağlanması hususunda devletlerin yükümlü olması gerektiği savunulmaktadır. Bu çalışmada, su krizine sebep olan unsurlar belirtildikten sonra; su krizine çözüm olarak ileri sürülen özelleştirme uygulamaları ve ardından suyun bir insan hakkı olarak değerlendirilmesi ayrıntılı olarak incelenecektir.

I. KÜRESEL SU KRİZİ

Son dönemlerde su krizi hakkında yapılan araştırmaların, akademik çalışmaların hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler’in (BM) 2021

¹ Eşref Atabey, *Suyun Hikayesi*, 1. Baskı, Asi Kitap, İstanbul, 2018, s. 27.

yılında açıkladığı Su Kalkınma Raporu'na göre, 3 milyardan fazla insanın suya erişim olanağı bulunmamaktadır ve 2030 yılına kadar su kıtlığının %40 seviyelerine yükseleceği öngörülmektedir.² Ayrıca raporda, dünyadaki su kaynaklarının yönetimine verilen önemin artırılmasıyla suyun daha verimli kullanılması gerektiğine; suya erişimin temel bir insan hakkı olarak değerlendirilmesi için uygun teknolojik kaynaklara yatırım yapılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.³ Kirlilik, iklim değişikliği ve bugün gezegenin su verimi açısından risk bölgelerinde yaşayan insanların sayısını iki milyara çıkaran nüfus artışı yüzünden, dünya bir su krizi ile karşı karşıyadır.⁴ Dahası, yaşam tarzımızı değiştirmedığımız sürece, 2025 yılına geldiğimizde, dünya nüfusunun üçte ikisi su kıtlığı ile karşı karşıya kalacaktır.⁵ Ancak bu endişe verici gözlemlere rağmen küresel anlamda suyun korunması adına etkili tedbirler alınmamaktadır. Su kıtlığı, Dünya İzleme Enstitüsü'nün (Worldwatch Institute) ifadesiyle “*günümüzün en çok göz ardı edilen küresel sorunu*” olabilir.⁶ Bu krize çözüm olabileceği düşünülen yöntemleri incelemeden önce, krize sebep olan unsurlara değinmek yerinde olacaktır.

A. Nüfus Artışı

Su krizini etkileyen unsurlardan ilki nüfus artışıdır. Birleşmiş Milletler'e göre dünya her yıl 80 milyon insana daha ev sahipliği yapmaktadır. Bu değişime paralel olarak da her yıl 64 metre küp daha suya ihtiyaç duyulmaktadır.⁷ Ancak belirtmek gerekir ki ihtiyaç duyulan su miktarı, artan nüfusla eşit oranda artış göstermemektedir. Yirminci yüzyılda dünya nüfusu üç katına çıkmasına rağmen su tüketimi yedi kat artmıştır.⁸ Artan nüfusun çeşitlenen tüketim tercihleri sebebiyle ihtiyaç duyulan su; nüfus artışının gerektirdiğinden çok daha fazla olmaktadır. 2050 yılına gelindiğinde, nüfusumuz üç milyar daha arttığında, sırf beslenmek için insanların su kaynaklarının %80 artması gerekecektir.⁹ Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda suyu korumak ve en verimli şekilde kullanmak adına küresel çapta bazı önlemler alınması gerektiği çok açıktır.

Öte yandan, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından hazırlanan rapora göre, dünya genelinde

² UNESCO, *The United Nations World Water Development Report 2021: Valuing Water*, Paris, 2021, s. 12.

³ UNESCO, s. 1.

⁴ Maude Barlow, *Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, 1. Basım, (çev. B. Cezar), Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 21.

⁵ Barlow, s. 21.

⁶ Barlow, s. 21.

⁷ UNESCO, *The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World*, Paris, 2009, s. 3.

⁸ Barlow, s. 21.

⁹ Barlow, s. 21.

yaklaşık 2 milyar 200 milyon kişinin hâlâ temiz içme sularına erişimi bulunmamaktadır.¹⁰ Birleşmiş Milletlerin “Değişen Dünyada Su” isimli raporuna göre ise 2100 yılında dünya nüfusunun yarısını Asya ve Afrika ülkelerindeki insanlar oluşturacaktır ve bu ülkeler daha şimdiden susuzluk riski altındadır.¹¹ Nüfus artışının, su krizinin artmasına etken olduğu doğru olsa da hâlihazırda suya erişimi olmayan nüfusun artması aslında su krizini -su kullanımındaki artış bakımından etkilemeyecektir; ancak bu durumdaki insanların hayatlarını sürdürebilmeleri imkânsızlaşacaktır.

B. Suyun Kullanım Alanlarının Artması

Suyun kullanım alanlarını; evsel su kullanımı, tarımsal su kullanımı ve endüstriyel su kullanımı olarak sınıflandırmak mümkündür. Dünyadaki toplam temiz ve tatlı suyun yaklaşık olarak %67’si tarımda, %23’ü endüstride ve %10’u konutlarda kullanılmaktadır.¹² Tarımsal kullanımdan sonra su, en çok endüstriyel alanda kullanılmaktadır; ortalama bir otomobil üretimi için 300-400 ton, 1 ton çelik üretimi için 240 ton, ham petrolün rafine edilmesi için 7 ton, 1 kg kumaş üretimi için 200 litre suya ihtiyaç duyulmaktadır.¹³ Sanayinin gelişmesiyle birlikte ve artan nüfusun talepleri doğrultusunda suyun endüstri alanında kullanımı ciddi bir artış göstermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, nüfusun artması sadece bireysel kullanım bakımından su ihtiyacının artması anlamına gelmemektedir; aynı zamanda çeşitli tüketim ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de su ihtiyacı doğmaktadır.

İnsanoğlu yeryüzünün insan ve diğer canlı yaşamı için gerekli olan kısmını üretildiğinden daha hızlı bir oranda tüketmekte ve yok etmektedir; Lester Brown’ın Eko-Ekonomi’de işaret ettiği gibi, ekonomistler ekonominin 1950 ila 2000 arasında yedi kat genişlemiş olmasından gurur duyarken, ekolojistler bunun yeryüzünün doğal sermayesinin israf edilmesi üzerine kurulduğunu görmektedir.¹⁴

Günümüzde tüketim, çoğunlukla yaşamsal ihtiyaçları karşılamaktan ziyade keyfi alışkanlıklar için gerçekleştirilmektedir. Giyim, kozmetik, teknoloji vb. alanlarda artan tüketim hızı doğaya geri dönüşü olmayan zararlar vermektedir. Dünya Su Konseyine göre bu alanda kullanılan su miktarı 1900’lerden bu yana neredeyse 20 kat artmıştır;¹⁵ hatta Belçika, İsviçre, Hollanda, Fransa gibi ülkeler-

¹⁰ UNICEF, *Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene*, 2017, s. 4. <https://www.unicef.org/reports/progress-drinking-water-sanitation-and-hygiene> (Erişim tarihi: 10.01.2021).

¹¹ UNESCO, *The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World*, s. 3.

¹² Ulusal Sanayici ve İş Adamları Derneği (USİAD), *Su Raporu*, Ankara, 2007, s. 18.

¹³ USİAD, s. 18.

¹⁴ Cormac Cullinan, *Vahşi Hukuk*, (çev. M. Güneşdoğan), 1. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, s. 51.

¹⁵ World Water Council, *World Water Vision*, Earthscan Publications, London, 2000, s. 8.

de toplam su miktarının %80'i sanayide kullanılmaktadır.¹⁶ Bu çerçevede suyun kullanım alanlarının teknolojinin ve sanayinin gelişmesiyle orantılı olarak arttığı gözlemlenmektedir.

C. Su Kirliliği

Küresel su krizine sebep olan en önemli unsurlardan biri de kuşkusuz su kirliliğidir. Su kullanımında yüksek paylara sahip olan endüstriyel ve tarımsal kullanım alanları, su kirliliğini de ciddi oranda artırmaktadır. Sanayinin gelişmesiyle, üretim faaliyetlerinde kullanılan su; doğaya arıtılmadan atık su olarak dönmekte, bu da zaten kısıtlı olan yeraltı ve yer üstü sularının kirlenmesine yol açmaktadır.¹⁷ Tarımsal alanda da bilinçsizce yapılan zirai ilaçlama ve gübrelemeler sonucunda nitrat olarak yeraltı sularına karışan fazla azot suları kirletmektedir. Kanalizasyon suları ve fabrika atıkları da kirliliğe sebep olan diğer etkenlerdir.

Su kirliliğinin endişe verici boyutlara ulaştığı ülkelerden biri Hindistan'dır. "*Hindistan'daki ırmak ve göllerin %75'i içilemeyecek veya yıkanılmayacak denli kirlidir.*"¹⁸ 700 milyondan fazla Hintli -yani nüfusun üçte ikisi- yeterli nitelikte çevre temizliği hizmetlerinden yararlanamamakta ve her yıl beş yaşın altında 2.1 milyon Hintli çocuk kirli su yüzünden yaşamını kaybetmektedir.¹⁹ Latin Amerika ve Afrika'da da benzer örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

"*Akarsular ve okyanuslar, kirlilik yükü ve kirlenme hızına bağlı olarak belli bir seviyeye kadar kirliliği arıtma özelliğine sahiptir.*"²⁰ Bu sınır aşıldığında suda aşırı kirlilik ve bozulma başlamaktadır; akarsuların bu şekilde kirlenmesi sonucunda mevcut olan ekolojik denge bozulabilmekte, bitkiler ve hayvanlar da olumsuz yönde etkilenabilmektedir.²¹ Bu doğrultuda, insanlar tarafından çeşitli sebeplerle oluşan su kirliliğinin sadece insanları değil, tüm doğayı etkilediğini belirtmek de yerinde olacaktır.

D. İklim Değişikliği

İklim değişikliği aslında küresel ısınmanın bir sonucudur. Küresel ısınma, nüfusun artması ve buna bağlı olarak sanayileşmenin hızlanması sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının atmosferde birikmesi ile meydana gelmektedir. Küresel

¹⁶ Ayşenur Ocak, *Bir Doğa ve İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, 1. Baskı, On İki Levha Yay., İstanbul, 2019, s. 9'dan Knut Bourquain, *Freshwater Access from a Human Rights Perspective*, Martinus Nijhoff, Boston, 2008, s. 4.

¹⁷ Seda Özsoy, *Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 56.

¹⁸ Barlow, s. 26.

¹⁹ Barlow, s. 26.

²⁰ Atabey, s. 111.

²¹ Atabey, s. 111.

ısınma sebebiyle aşırı sıcaklık, kuraklık, susuzluk, iklim değişikliği gibi tüm canlıların yaşamını olumsuz etkileyen olaylar yaşanmaktadır. Sıcaklıkların artmasıyla yeryüzündeki sular çok daha hızlı buharlaşmaktadır ve dünyanın yedek su deposu olarak nitelendirilen buzullar erimektedir.

ABD Ulusal Atmosfer Araştırmaları Merkezi'nin (NCAR) bildirdiğine göre; 1975 ile 2005 yılları arasında, yeryüzünde ciddi kuraklık çeken toprak alanların yüzdesi iki kattan fazla artmıştır.²² Avrupa, Asya, Kanada, Batı ve Güney Afrika ile Doğu Avusturalya'nın büyük kısmında yaygın kuraklık meydana gelmiştir; Nijerya'da her yıl iki bin kilometre kare çölleşmektedir.²³ Herhangi bir önlem alınmadığı sürece, iklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklığın katlanarak artacağı ortadadır.

İklim değişikliğine ilişkin, uluslararası alanda bazı tedbirler alınmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) iklim değişikliği sorununa karşı küresel tepki olarak 1992 yılında kabul edilmiş; neredeyse evrensel bir katılıma ulaşmıştır.²⁴ 2012 yılında Katar'da yapılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda ise Kyoto Protokolü'nün 2020'ye dek uzatılması kararlaştırılmıştır.²⁵ 27 üyeli Avrupa Birliği ile Avusturalya ve diğer birçok sanayileşmiş ülkenin, karbondioksit salınımlarını, 2020'ye dek %20 azaltmasını öngören maddeyi kabul etmeleriyle anlaşmaya varılmıştır; ancak protokolde ABD, Çin ve Hindistan gibi atmosferi en çok kirleten ülkelerin imzası bulunmamaktadır.²⁶ İklim değişikliği ile mücadele kapsamında alınan tedbirler, dünyadaki bütün ülkeler tarafından hayata geçirilmediği sürece bu konuda önemli bir ilerleme kaydedilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

II. KÜRESEL SU POLİTİKASI

Nüfus artışı, iklim değişikliği, su kirliliği, suyun kullanım alanlarının artması gibi çeşitli etkenler sonucunda meydana gelen su krizinin ne şekilde önüne geçileceği hususunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Su, geçmişten günümüze birçok kültürde kutsal ve ortak (kamusal) bir mal olarak nitelendirilmiştir;²⁷ ancak son

²² Barlow, s. 39.

²³ Barlow, s. 39.

²⁴ BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Türkçe metni için bkz. <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> (Erişim tarihi: 11.01.2021).

²⁵ Kyoto Protokolü'ne taraf olan, Ek-B listesi dışındaki diğer ülkeler, Ek-dışı ülkeler olarak adlandırılmakta olup, bunların sera gazı emisyon azaltımı konusunda sayısal yükümlülükleri bulunmamaktadır. Protokol kabul edildiğinde BMİDÇS tarafı olmayan Türkiye, Protokolün Ek-B listesine dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, ülkemizin sayısallaştırılmış emisyon sınırlandırma/azaltım taahhüdü bulunmamaktadır., Türkiye Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (Erişim tarihi: 11.01.2021).

²⁶ Atabey, s. 463.

²⁷ Örneğin Osmanlı devletinin son dönemlerinde, özellikle Tanzimat döneminde, türlü içtihadı bir araya getiren ve yasa yerine kullanılan "Mecelle" kuralları uzun süre hüküm sürmüş ve su

zamanlarda küresel su krizinin bütün ülkelerin gündemine oturmasıyla birlikte; çözümün özelleştirme yoluyla mümkün olduğu iddia edilmeye başlanmıştır. Suyun özelleştirilmesini savunan bu görüş kapsamında, su ekonomik bir mal olarak nitelendirilmekte; diğer bütün mallar gibi ticari faaliyetlere konu olabilmektedir. Fakat, özelleştirme, devletin su kaynaklarını yönetme veya kamunun kullanımı için elinde tutma şeklindeki görevi açısından önemli sorunlar uyandırmaktadır.²⁸ Farklı ülkelerde uygulanan bu özelleştirme politikalarının ne gibi olumsuz sonuçlara yol açtığı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıca incelenecektir. Su gibi ikame edilmesi mümkün olmayan bir malın ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi hâliyle birçok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Dünya su politikalarına ilişkin tarihsel sürece bakıldığında suyun kamu malından piyasa malına (meta haline gelmesi) dönüşmesinin 1980 sonrası küreselleşme politikalarıyla birlikte gerçekleştiği görülmektedir.²⁹

Tablo 1. Yıllara Göre Değişen Su Politikaları

Antlaşmalar ve Yıl	Su Politikaları
Stockholm Deklarasyonu (1972)	Suyun doğal kaynak olması ve korunması gerekliliği (su kamu malı)
Dublin Beyanı (1992)	Suyun ekonomik değeri olması, ekonomik mal olarak ele alınması
Rio Deklarasyonu ve Gündem 21 (1992)	Suyun doğal bir kaynak aynı zamanda sosyoekonomik bir mal olarak algılanması
Dünya Bankası Yaklaşımı	Suyun özelleştirilmesi ve kamunun su yönetiminden uzaklaştırılması

Kaynak: Aykan Mert, “IMF ve Dünya Bankası Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye’deki Uygulamaları”, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi’ne sunulan bildiri, Ankara, 2006, s. 366.

A. Suyun Metalaşması

Suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi ve ticari hayatın bir parçası haline gelerek alım satıma konu olması, suyun metalaşması olarak tanımlanmak-

hukukunun oluşumunda etkin rol oynamıştır. Mecelle’nin 67. maddesi doğrudan su üzerindeki mülkiyetin kurallaştırılmasından bahsetmektedir. Bu hükümlerde, “suyun, ot ve ateş gibi hiç kimsenin malı olmadığı, tüm insanların bunda ortak olduğu” (m.1234) ve ‘yeraltında cereyan eden suların kimsenin mülkü olmadığı’ (m.1235) hükme bağlanmıştır., Zülküf Ayrangöl, *Küresel Kamusal Mallar ve Su Hakkı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 157.

²⁸ James R. May / Erin Daly, *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, (çev. T. Şirin ve N. U. Orcan), 1. Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ankara, 2018, s. 160.

²⁹ Aykan Mert, “IMF ve Dünya Bankası Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye’deki Uygulamaları”, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi’ne sunulan bildiri, 2006, Ankara, s. 366.

tadır; bu kavramın temelinde, suyun canlı yaşamındaki önemine karşın sınırlı bir varlık olduğu ve bu nedenle verimli kullanılması gerektiği düşüncesi yatmaktadır.³⁰ Suyun niteliğine ilişkin bu kavramsal dönüşümün özelleştirme uygulamalarının hukuki zeminini teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.³¹ Bu görüşü destekleyen bazı uluslararası kurumlar sayesinde de özelleştirme uygulamaları kolaylıkla hayata geçirilmiştir.

1. Su Aktörleri

Küresel su krizi konusundaki farkındalık yakın zaman içinde artış göstermiş olsa da özel sektör uzun zamandır su kaynaklarına sahip olma çabası içinde olduğunu söylemek mümkündür. Özel şirketlerin farkına vardığı şey şudur: Temiz suyun tüketildiği bir dünyada, onu kontrol eden hem iktidarı hem de serveti kontrol edecektir.³² Günümüzde, birçok ülkede kentsel su hizmetleri özel şirketler tarafından sağlamaktadır. Suyun korunması ve verimli bir şekilde kullanılması için özelleştirme uygulamalarının yapılması gerektiği iddia edilmektedir; ancak detaylı bir şekilde incelendiğinde görüleceği üzere mevcut durum bu amaçtan oldukça uzaktır. Şöyle ki, dünya su tekelleri olarak kabul edilen Alman RWE, Suez ve Vivendi, Fortune Dergisi'nin 2010 yılında hazırladığı listede dünyanın en büyük 200 şirketi arasında yer almışlardır.³³ Dünya su piyasası, bu üç dev tekel dışında yeni su şirketlerine de yetecek kadar geniş bir hacme sahiptir; zira su piyasasının yıllık kârı, petrol sanayinin %40'ına ulaşmıştır ve dünya sularının henüz yalnızca %5'i özelleştirilmiştir.³⁴ Dolayısıyla aslında suyun özelleştirilmesi konusunda; insanların suya erişimi, su kaynaklarının korunması, sağlıklı bir çevre ve yaşam gibi kamusal menfaatlerden çok, özel şirketlerin kâr sağlaması hususu gündeme gelmektedir. Üstelik suyun özelleştirilmesine yönelik uygulamaları destekleyen birçok uluslararası kuruluş da vardır. Bu kuruluşlara Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Dünya Su Konseyi örnek gösterilebilir.

a. Dünya Bankası

1944 yılında Uluslararası Para Sisteminin esaslarını belirleyen Bretton Woods anlaşması gereğince kurulmuş olan Dünya Bankası, özellikle gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez finansman kaynağı olmuştur.³⁵ Dünya Bankası'nı Birinci

³⁰ Ocak, s. 16.

³¹ Ocak, s. 16.

³² Barlow, s. 53.

³³ Filiz Kartal, “*Suyun Metalaşması Suyu Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet*”, TMMOB Su Politikaları Kongresi'ne sunulan bildiri, 2009, Ankara, s. 67.

³⁴ Kartal, s. 67.

³⁵ İlhan Öztürk, “*Dünya Bankası Politikaları*”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2006, İstanbul, s. 36.

Dünya ülkeleri kontrol etmektedir ve bu ülkeler yatırım yaptıkları miktarla doğru orantılı oy kullanma gücüne sahip olmaktadır.³⁶ “*Dolayısıyla, ABD (ve ardından Japonya, Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa) her yıl yoksul ülkelere verilen yaklaşık 20 milyar dolar kredinin kime gideceği ve bu parayı alabilmek için yeri- ne getirmeleri gereken koşullarla ilgili kararlar üzerinde söz sahibidir.*”³⁷ Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelere kredi sağlamak, özel yatırımların desteklenme- si gibi amaçlara sahiptir. Ancak bazı özelleştirme uygulamalarına bakıldığında, Dünya Bankasının gücünü, Güney ülkelerinin pazarlarını Kuzey şirketlerine aç- mak amacıyla kullandığı görülmektedir.

Dünya Bankası, kendisini meydana getiren bazı kuruluşlar kanalıyla Güney ülkelerinde su hizmetlerinin özelleştirilmesini desteklemektedir: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank for Reconstruction*) ve Ulusla- rarası Kalkınma Ajansı (*International Development Association*), ülkelerin özel sektöre dayalı bir su dağıtım modeli benimsemeleri koşuluna bağlı olarak yoksul ülkelere (en yoksullara da avantajlı oranlardan) borç vermektedir.³⁸ Özelleştirme koşuluna bağlı olarak verilen krediler sonrasında, özelleştirme sözleşmelerinin devlet tarafından feshedilmeye kalkışılması durumunda ise Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklar Çözüm Merkezine (*International Centre for Settlement of Invest- ment Disputes - ISCID*) hükûmet aleyhine dava açılabilir. Bu kurumun verdiği kararlar incelendiğinde ise çoğunlukla sözleşmeyi fesheden ülkenin yük- sek miktarda tazminat ödemesine hükmedildiği görülmektedir.³⁹

b. Uluslararası Para Fonu

Uluslararası Para Fonu veya IMF (*International Monetary Fund*), global finansal istikrarı sağlamak, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, istihdam artı- şı, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılmasını desteklemek amaçlarına yönelik çalışmalar yürüten ve 190 üye ülkeden oluşan, uluslararası bir örgüttür.⁴⁰ Uluslararası Para Fonu da Dünya Bankası gibi özelleştirme uygulama- larının en büyük destekçilerinden biridir ve diğer uluslararası finans kuruluşlarına benzer şekilde ülkelerle yapılan kredi sözleşmelerinde su hizmetlerinin özelleşti- rilmesini şart koşmaktadır.

c. Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organization*) mal, gıda, patent, entelek- tüel mülkiyet hakları ve hizmetleri içeren birtakım uluslararası ticari anlaşmaları yönetmek üzere 1995 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın

³⁶ Barlow, s. 57.

³⁷ Barlow, s. 58.

³⁸ Barlow, s. 59.

³⁹ Barlow, s. 60.

⁴⁰ International Money Fund için bkz. <https://www.imf.org/en/About> (Erişim tarihi: 12.01.2021).

(GATT) devamı olarak kurulmuştur. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması maddelerinde su bir mal olarak geçer. Bu anlaşmaya göre, bir ülke bir kere su ihracatı başlattıktan sonra, çevresel kaygılardan dolayı fikrini değiştiremez ve topraklarından çıkarılan suyun miktarını kısıtlayamaz.⁴¹ Dünya Ticaret Örgütü de suyu ekonomik bir mal olarak nitelendirmektedir. Bu doğrultuda DTÖ, üye devletlerin çevre hizmetleri, atık su arıtma, su borularının döşenmesi, yeraltı sularının değerlendirilmesi, sulama ve su taşıma gibi hizmetlerinin liberalleştirilmesini teşvik eden düzenlemeler yapmaktadır. Bu doğrultuda, BM'nin suyun özelleştirilmesini desteklediği, hatta bu konuda su şirketleriyle iş birliği içinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

d. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler (*United Nations*), 1945'te kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Birleşmiş Milletler, Tüzüğünde yer alan; barış ve güvenlik, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma, insan hakları, silahsızlanma, terörizm, insani yardım, sağlıkla ilgili acil durumlar, cinsiyet eşitliği, yönetim, gıda üretimi gibi 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlar konusunda harekete geçme yetkisine sahiptir.⁴² II. Dünya Savaşı sonrasında, ülkelerin bulunduğu durum sebebiyle barışın sağlanması ve tekrar böylesine yıkıcı olayların yaşanmaması adına BM'nin belirtilen hususlarda bazı yetkileri bulunmaktadır; ancak suyun metalaştırılması/özelleştirilmesi konusunda BM'nin kuruluş amacına uygun hareket ettiğini söylemek zordur. Daha önce belirtilen küresel su aktörlerinin (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi) ve büyük su şirketlerinin, suyun özelleştirilmesi konusunda başarılı olabilmesi ve kâr oranlarını artırması için BM'nin desteğini almaları büyük önem arz etmektedir. Yapılan düzenlemelere bakıldığında da küresel su aktörlerinin lehine BM tarafından birtakım adımlar atıldığı görülmektedir. 1992'de Dublin'de düzenlenen BM Konferansı'nda suyun "ekonomik değer" taşıdığı ve "ekonomik bir mal" olarak tanınması gerektiği ifade edilmiştir. Konferans katılımcıları da insanlar suya bedel ödemediği için suyun israf edildiği konusunda hemfikir oldukları için israfı engellemek adına kullanım ücretinin gerekli olduğunu savunmuşlardır.⁴³ Burada dikkat çekici olan nokta ise Kuzey ülkelerindeki su israfının, güney ülkelerindeki su israfından daha fazla olmasına rağmen, çoğunlukla güney ülkelerinin su kaynaklarının özelleştirilmesidir. Amaç su israfının önüne geçmek olsaydı özelleştirme uygulamalarının Kuzey ülkelerinde yoğunlaşmış olması gerekirdi; ancak bunun aksine özelleştirme hareketlerinin yönünü şirketlerin kâr amacı güden su politikalarının belirlediği görülmektedir. Birleşmiş Milletler'in özelleştirme uygulamalarına olumlu bir

⁴¹ Barlow, s. 65.

⁴² United Nations, <https://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).

⁴³ Barlow, s. 63.

yaklaşım sergilediğine dair bir diğer örnek de şudur: Ekim 2002’de düzenlenen suyla ilgili bir UNESCO konferansını Veolia ve Suez (en büyük su şirketlerinden ikisi) finanse etmiştir ve bu konferansın sonrasında hem BM hem de bu iki su şirketinin logolarını taşıyan bir rapor yayımlanmıştır.⁴⁴ Bu doğrultuda, BM’nin suyun özelleştirilmesini desteklediği, hatta bu konuda su şirketleriyle iş birliği içinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

e. Dünya Su Konseyi

Dünya Su Konseyi (*World Water Council*), uluslararası çok paydaşlı bir platformdur. 1996 yılında, küresel su sorunları ile ilgili artan endişelere yanıt olarak, su uzmanları ve uluslararası kuruluşların girişimiyle kurulmuştur. Dünya Su Konseyi misyonunu, suyun verimli korunması, korunması, geliştirilmesi, planlanması, yönetimi konularında farkındalığı teşvik etmek olarak ifade etmektedir.⁴⁵ Şu ana kadar açıklanan bütün su aktörleri gibi, Dünya Su Konseyi de misyonunda belirtmediği farklı faaliyetlere dahil olmaktadır. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler’in sponsorluğundaki bu kurum, nüfuzunu ve prestijini, dünyanın çeşitli yerlerindeki hükümetlere özel su hizmetlerini benimsetmek için kullanmaktadır.⁴⁶ Konsey üyelerinin çoğunluğunu özel sektördeki su şirketleri oluşturmaktadır. Konsey’in temel hedefi suyun kamu malı olarak nitelendirilmesinden ziyade, ekonomik bir metaya dönüştürülmesidir.

Dünya Su Konseyi, Marakeş’te yaptığı kuruluş toplantısından beri her üç yılda bir Dünya Su Forumu düzenlemektedir. “2000 yılında gerçekleşen Dünya Su Forumu’nda Dünya Su Komisyonu’nun -komisyonun su piyasasında hâkim olan üç büyük şirket (Suez, Vivendi, RWE) ile sıkı bağları olduğunu belirtmekte fayda var- yayımladığı bildiriye insanlığın karşılaştığı en ciddi sorun olarak su yönetimi gösterilmiş ve çözüm olarak suyun serbest piyasa ekonomisine açılması gerektiği ileri sürülmüştür.”⁴⁷ 2009 yılındaki Dünya Su Forumu ise İstanbul’da gerçekleşmiştir. Geçmişte bu organizasyonun İstanbul’da düzenlenecek olması bazı yazarlar tarafından suyun özelleştirilmesine yönelik bir adım olabileceğinden bahisle endişe ile karşılanmıştır.⁴⁸

2. Suyun Özelleştirilmesi

Suyun özelleştirilmesi ilk defa 1853 yılında Fransa’da Paris vilayetinin, bugün Vivendi adıyla bilinen Compagnie Générale de Eaux Su Şirketi ile 50 yıllık söz-

⁴⁴ Barlow, s. 64.

⁴⁵ World Water Council için bkz. <https://www.worldwatercouncil.org/en/vision-mission> (Erişim tarihi: 12.01.2021).

⁴⁶ Barlow, s. 70.

⁴⁷ Ocak, s. 28’den Peter Gleick ve diğ., ‘*The New Economy of Water: The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*’, Pacific Institute, California, 2002, s. 8.

⁴⁸ Korkut Boratav, “*Su Kavgaları: Sıra Türkiye’de mi?*”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 2006, s. 12.

leşme yapmasıyla gerçekleşmiştir; ardından Fransa'daki birçok belediye de su hizmetinin dağıtımını özel şirketlere devretmiştir.⁴⁹ Daha sonra, İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher'ın öncülüğünde başlayan özelleştirme politikaları, su kaynaklarına da yönelmiştir; ancak İngiltere'de özelleştirmeler, Fransa'dan farklı olarak, suların tamamen şirketlere satılması şeklinde gerçekleşmiştir.⁵⁰ Suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesi ve özelleştirme uygulamaları sonucunda, maddi gücü yerinde olmayan bireylerin suya erişimi neredeyse tamamen ortadan kalkmaktadır. Suyun temel bir insan hakkı olduğu hiçe sayılarak gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarına bakıldığında; suya erişemeyen ya da çok yüksek ücretler karşılığında erişebilen insanların isyan ettiği görülmektedir. Dünya genelinde, özelleştirme uygulamaları incelendiğinde hep benzer bir senaryo ile karşılaşılmaktadır: Özel şirketler, kâr amacı güttükleri için su ücretlerinde ciddi bir artış yaşanmakta; insanların suya erişimi imkânsızlaşmaktadır. Suyun bir piyasa malı olduğunun kabul edilmesi sonucunda, ticari bir uygulama olan özelleştirmenin gündeme geldiği bazı ülkelerdeki örnekler üzerinden bu konuyu incelemek yerinde olacaktır.

a. Bolivya Örneği

1999 yılının Haziran ayında Dünya Bankası'na hazırlanan rapor çerçevesinde Bolivya-Cochabamba'daki su sistemleri özelleştirilmiştir; ilgili raporda, Bolivya devletinin su hizmetindeki fiyat artışlarını önlemeye yönelik ayırdığı kamusal ödenğin, bütçe için bir yük olduğu ve ülkenin borçlarının ödenmesi için özelleştirmeye gidilmesi gerektiği önerilmiştir.⁵¹ Ardından ülkedeki su kaynakları özel bir şirkete devredilmiştir. Özelleştirme sonrasında su ücretleri %300 oranında artmıştır, bunun üzerine halk hendekler kazarak yeraltı sularından, evlerinin çatılarına kovalar koyarak yağmur sularından yararlanmaya çalışmıştır; ancak özelleştirme yasaları çerçevesinde yaptıkları bu fiiller su şirketine karşı hırsızlık suçu oluşturduğu gerekçesiyle durdurulmuştur.⁵² Bu olanlar karşısında çok geçmeden milyonlar sokağa dökülmüş; isyan başka şehirlere de sıçrayarak büyümüş ve "Cochabamba Su Savaşları" olarak tarihe geçen direniş hükûmetin devrilmesine giden sürecin de kılıcımı olmuştur.⁵³ Direniş sonucunda özelleştirme yasaları geri çekilmiştir.⁵⁴

b. Arjantin Örneği

1993 yılında, Arjantin'in başkenti Buenos Aires'in suları 30 yıllığına özelleştirilmiştir; ardından suyun ücretlerinde (ilk on yılda %88 oranında) artış ya-

⁴⁹ Ocak, s. 28'den Gleick ve diğ., s. 8.

⁵⁰ Ocak, s. 29.

⁵¹ Tolga Şirin, "Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 3-4, Yıl: 2010, İstanbul, s. 137.

⁵² Ocak, s. 31.

⁵³ Ocak, s. 31.

⁵⁴ Ocak, s. 31.

şanmış ve suyun kalitesinde ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir.⁵⁵ Suez Şirketi, atık su arıtma vaatlerini yerine getirmedeği gibi kentin kanalizasyonunun neredeyse %90'ını ırmağa boşaltmaya devam etmiştir.⁵⁶ Halkın bu duruma tepki göstermeye başlaması ve şirketin tavrını değiştirmemesi sonucunda yapılan otuz yıllık özelleştirme sözleşmesi feshedilmiştir; ancak fesihden sonra şirket, Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi'ne (ISCID) başvurarak tazminat talep etmiştir. Arjantin Hükümeti 405 milyon dolar tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir.⁵⁷ Özelleştirme uygulamaları sonucunda halkın uğradığı zarar telafi edilmeyip üstüne bir de su kirliliğine sebep olan, ve halkın suya erişimini neredeyse imkânsızlaştıran Suez şirketi lehine tazminata hükmedilmesi hayret vericidir.

c. İrlanda Örneği

İrlanda Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) yüksek miktarda kredi almak durumunda kalan ülkelerden birisidir. IMF, kredi ödemelerini garanti altına almak için ülkedeki su hizmetlerinin özelleştirilmesini ve gelirlerinin kendisine devredilmesini şart koşturmuş ve bu amaçla İrlanda'da *Irish Water* isimli bir şirket kurularak bütün hanelere su sayaçları takılmaya başlanmıştır; ancak suyun ekonomik bir metaya dönüştürülerek parayla satılmasına karşı çıkan halk, su faturalarını ödemeyi reddetmiştir.⁵⁸ Nihayet 2016 Eylül'ünde, 80 bin kişi sokağa dökülerek, suyun ücretlendirilmesini kabul etmeyeceklerini ilan etmiştir ve bu hareket, şimdiye kadar hiçbir AB ülkesinin gerçekleştiremediği ölçüde, su yönetimini demokratikleştiren ve suyun bir insan hakkı olarak görülmesini sağlayan gerçek bir halk hareketi olarak kabul edilmiştir.⁵⁹ Diğer örneklerde olduğu gibi, halkın suyun metalaşmasına karşı tavrı, burada da özelleştirme uygulamalarının sonlandırılmasını sağlamıştır.

III. SUYUN İNSAN HAKKI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Suyun bir insan hakkı olarak değerlendirilmesi aşamasında öncelikle insan haklarının oluşumu, içeriği ve sınıflandırılması gibi kavramlar belirtilecektir; ardından suyun insan hakkı olarak kabul edilip edilemeyeceği hususunun incelenmesine geçilecektir.

⁵⁵ Barlow, s. 126.

⁵⁶ Barlow, s. 126.

⁵⁷ Investment Treaty News, *Tribunal largely adopts independent expert's damages findings in USD 405 million award to previous owners of an Argentine public utility company*, <https://www.iisd.org/itn/en/2015/11/26/tribunal-largely-adopts-independent-experts-damages-findings-in-usd-405-million-award-to-previous-owners-of-an-argentine-public-utility-company-suez-sociedad-general-de-aguas-de-barcelona-sa-interagua/> (Erişim tarihi: 13.01.2021).

⁵⁸ Kriz ve İrlanda, <https://www.suhakki.org/2018/08/kriz-ve-irlanda/> (Erişim tarihi: 14.01.2021).

⁵⁹ İrlanda'da Kitleli Su Hakkı Eylemi, <https://www.suhakki.org/2016/09/irlandada-kitleli-su-hakki-eylemi/> (Erişim tarihi: 14.01.2021).

A. İnsan Hakları Kavramı

Hak, hukuken korunan menfaattir.⁶⁰ İnsan hakları ise, insanların sadece insan olması sebebiyle sahip olduğu düşünülen; vazgeçilmez, devredilmez ve dokunulmaz nitelikte olduğuna inanılan haklardır. İnsan hakları kavramı, tüm insanların hak ve saygınlık açısından eşit ve özgür olarak doğduğu anlayışına dayanmaktadır; bu sebeple insan haklarına ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların sahip olduğu düşünülmektedir.⁶¹ Bu düşünce doğal hukuk akımından doğmuştur.⁶² Tarihte insan hakları konusunda çeşitli görüşler dile getiren ilk düşünürler olan sofistler, ilk kez görecelik kavramını ele alarak mevcut otoritenin dışında da doğrular olabileceğini savunmuşlardır.⁶³ Pozitif hukuktan ayrı ve ondan üstün nitelikte bir doğal hukuk düşüncesinin olduğunun ifade edildiği en eski yazılı kaynaklardan biri Sofokles'in Antigone adlı tragedyasıdır (MÖ 411). Antigone, erkek kardeşi Polyneikos'un gömülmesini yasaklayan Kral Kreon'a karşı, gömülme hakkının kutsal ve dokunulmaz bir hak olduğunu savunmuş⁶⁴ ve şöyle demiştir: *"Senin emirlerin tanrıların değişmez ve yazısız kanunlarından üstün değildir. Çünkü sen bir ölümlüsün. Onlar sadece dün ve bugün değişmez değildiler; onlar aynı zamanda sonsuza kadar güçlüdür, kimse onların ne zaman doğduklarını bilmez."*⁶⁵ İşte bu doğal hukuk anlayışına göre, pozitif hukukta düzenlenmemiş olsa bile insanların, bazı haklara (yaşam hakkı gibi) doğuştan sahip olduğu ileri sürülebilmektedir. İnsanlar bu haklara doğuştan sahip oldukları için devlet, kendisinin yaratmadığı, kendi varlığından önce ve üstün nitelikteki değerleri temsil eden doğal hakları ortadan kaldıramayacaktır; aksine bu hak ve özgürlükleri tanımak durumunda kalacaktır.⁶⁶

Doğal hukuk anlayışı doğrultusunda ileri sürülen insan hakları, felsefi anlamda uzun yıllardır mevcut olsa da pozitif hukuka geçmesi epey zaman almış ve zorlu bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi, doğal hukuk anlayışı çerçevesinde savunulmuş bazı hakları ilk defa yazılı olarak dile getirmiştir. Sonrasında da Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1948 yılında kabul edilmesiyle bütün insanların hür, haysiyet

⁶⁰ Menfaat teorisine göre, hak tanımı bu şekildedir., Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 4. Baskı, Ekin Yay., Bursa, 2013, s. 401.

⁶¹ Erol Çiçek, *"Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği"*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 80, Yıl: 2009, Ankara, s. 186.

⁶² Gözler, s. 406.

⁶³ Selim Kılıç / Abdullah Karataş, *"İnsan Haklarının Bir Bileşeni Olarak Su Hakkı"*, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Sayı: 34, Yıl: 2018, Ankara, s. 42.

⁶⁴ Gözler, s. 407.

⁶⁵ Gözler s. 407'den Sophocles, *Antigone*, Satır 496-501.

⁶⁶ Gözler, s. 407.

ve haklar bakımından eşit doğduğu; ırk, cinsiyet, din, dil gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin bazı haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. Beyanname’de; yaşama hakkı, kişinin dokunulmazlığı, kölelik yasağı, işkence yasağı, ayrımcılık yasağı, özel hayatın gizliliği gibi günümüzde de temel insan hakları olarak kabul edilen haklar güvence altına alınmıştır.

1. Hakların Sınıflandırılması

İnsan haklarının pozitif hukuka geçmesiyle birlikte haklara ilişkin bazı sınıflandırmalar yapılmıştır. 1979 yılında Karel Vasak tarafından yapılan ayırma göre haklar; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin uzantısı olarak birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak insan hakları olarak adlandırılmıştır.⁶⁷ Bu doğrultuda; birinci kuşak haklar (kişisel haklar) özgürlük, ikinci kuşak haklar (ekonomik ve sosyal haklar) eşitlik, üçüncü kuşak haklar (dayanışma veya halkların hakları) ise dayanışma veya kardeşlik ilkelerinin siyasal hukuki uzantıları olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸ Vasak’ın tasnifine yönelik, sadece birinci kuşak hakların insan hakkı olarak kabul edilebileceği; diğer hakların insan hakkı olarak nitelendirilemeyeceği gibi bazı eleştiriler getirilmiştir. “*Mustafa Erdoğan’ın net biçimde ortaya koyduğu bu yaklaşıma göre sosyal haklar, başka insanlara değil devlete yönelik talepler gibi görünmekle birlikte söz konusu mal ve hizmetlerin külfetleri, aslında vergiler, sübvansiyonlar vb. biçimlerle herkese yüklenmekte ve insanlar, hiç tanımadıkları, belki de sevmedikleri başka kişilerin yararını finanse etmeye zorlanmaktadır.*”⁶⁹ Bu sebeple ekonomik ve sosyal hakların insan hakkı olarak değerlendirilmesine karşı çıkan yazarlar vardır. Öte yandan, ikinci kuşak hakların uygulanabilmesi devletlerin ekonomik koşullarına bağlı olduğundan; evrensel düzeyde gerçekleştirilmesi mümkün gözükmemektedir (üçüncü ve dördüncü kuşak haklar için de aynı gerekçe geçerli olacaktır). Dolayısıyla bu haklar bakımından evrensellik koşulu sağlanamadığı için, bu görüş kapsamında, insan hakkı olarak değerlendirilmeleri mümkün olmamaktadır. Ancak burada önemli olan bir husus göz ardı edilmektedir: Birinci kuşak hakların hayata geçebilmesi için aslında ikinci kuşak hakların zaten elde edilmiş olması gerekir. İkinci kuşak hakların görmezden gelinmesi ve birinci kuşak haklardan hiyerarşik olarak da daha aşağıda konumlandırılması şahsi kanaatimce yerinde değildir. Anayurt’a göre de “*İnsan hakları, kendi içinde bölümlere ayrılabilir olsa dahi, devlet tarafından, öncelik itibarıyla bir sıraya konulmaması bireyler açısından önemlidir. Bu haklara getirilen öncelik sırası, haklar arasında hiyerarşik bir düzen oluşturacak ve bu sistematige bağlı olarak hakları güvence altına alırken birini diğerinden üstün*

⁶⁷ Aydın Turhan, “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 2013, Malatya, s. 359.

⁶⁸ Turhan, s. 359.

⁶⁹ Şirin, s. 98’den Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 6. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 170.

*tutmak gerektiği yanılığını meydana getirecektir.*⁷⁰ İnsan haklarının farklı tasniflere tâbi tutulması; bu hakların birbirlerinden ayrılabilir nitelikte olduğu veya aralarında bir hiyerarşik ilişki bulunduğu anlamında yorumlanmamalıdır.

2. Su Hakkı Bir İnsan Hakkı mıdır?

Bir hakkın, insan hakkı olup olmadığı hususunda net bir sonuca varmak güçtür. Günümüzde halen, temel olarak kabul edilen bazı haklar dışında, insan haklarının içeriği, nitelikleri konusunda ortak bir sonuca varılamamıştır. Ancak yine de literatürde yeni haklara yönelik olan sınaama metotları kullanılarak belli bir değerlendirme yapmak mümkündür. James W. Nickel'in geliştirdiği metoda göre, mevcut hakların olumsuz biçimde etkilenmemesi için, yeni bir insan hakkından bahsederken ihtiyatlı davranmak gerekmektedir.⁷¹ Bu savdan hareketle Nickel, -farklı çıkış noktalarına sahip insan hakları savunucularının hepsinin kabul edeceğini iddia ettiği- bir sınaama metodu önermektedir ve yazarın önermesine göre, yeni bir hak ortaya konulurken, altı adımdan oluşan şu testin uygulanması gerekmektedir:⁷²

- *Mevcut olan ve devam eden bir tehdit var mı?*

Küresel su krizi, günümüzde çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre 2 milyardan fazla kişi temiz içme suyuna erişim sağlayamamaktadır ve üstelik su kaynaklarımız; küresel ısınma, su kirliliği gibi sebeplerle günden güne azalmaktadır. Bu konuda herhangi bir önlem alınmazsa yakın bir zamanda su kıtlığının ve bununla bağlantılı olarak su savaşlarının bile gündeme gelmesi söz konusu olabilecektir. İnsanların hatta tüm canlıların yaşamlarını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan suya ulaşamaması ciddi bir tehdit olarak nitelendirilmelidir.

- *Korunan değer önemli midir?*

Su hakkı aslında birçok farklı değer bakımından önemlidir. Temel olarak su, insanların

yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. Ayrıca, su kirliliği sebebiyle sağlık sorunları oluşmaktadır. Küresel su krizi, tarım ve hayvancılık sektörüyle uğraşan insanların işsiz kalmasına sebep olabilmektedir. Su kıtlığı oranının daha da artması sonucunda sanayi, turizm ve pek çok sektör aynı işsizlik sorununu yaşayabilecektir. Su hakkının bir insan hakkı olarak nitelendirilip küresel boyutta suyun korunması ve verimli bir şekilde kullanılması bu sebeple büyük önem arz etmektedir.

⁷⁰ Neslihan Aybike Ceylan, "Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi", Anasay Dergisi, Sayı: 2, Yıl: 2017, s. 222'den Ömer Anayurt, *Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*, Kazancı Yayınları, İstanbul, s. 48-49.

⁷¹ Şirin, s. 91'den James W. Nickel, 'Making Sense of Human Rights', 2nd ed., Blackwell Press, Oxford, 2007, s. 70-79.

⁷² Şirin, s. 91'den Nickel, s. 70-79.

- *Söz konusu hakkı evrensel olarak tanımlamak mümkün mü?*

Su hakkının evrensel olarak tanımlanması mümkündür. Çünkü su, bütün insanların dil, din, kültür vb. ayırt etmeksizin temel ve ortak ihtiyacıdır.

- *Daha zayıf bir tedbir etkili olabilir mi?*

Suyun insan hakkı olarak nitelendirilmemesi durumunda farklı tedbirler alınarak belli bir düzeyde fayda sağlanabilmektedir. Su hakkı pozitif hukukta düzenlenmemiş olsa da birçok ülkede yaşam veya çevre hakkının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu şekilde suyun kalitesinin denetimi, herkese eşit miktarda dağıtımı, fiziksel ve ekonomik anlamda suya erişimin sağlanması gibi hususlarda hukuki koruma sağlanamamaktadır. Dolayısıyla bu güvencelerin sağlanabilmesi adına suyun bir insan hakkı olarak nitelendirilmesi zorunlu bir tedbirdir.

- *Getirdiği yükümlülükler kabul edilebilir nitelikte mi?*

Suya erişimin bir insan hakkı olarak düzenlenmesi durumunda elbette bu hakkın getirdiği bazı yükümlülükler olacaktır. Bu kapsamda öncelikle devlet, suyun bütün vatandaşlar için hem fiziksel hem ekonomik açıdan erişilebilir nitelikte olmasını sağlamakla yükümlü olacaktır. Ayrıca devletin, suya erişim hususunda dezavantajlı olan gruplar, mülteciler, azınlıklar aleyhine herhangi bir ayrımcılık yapılmaması hususunda da gerekli tedbirleri alması gerekecektir ve bu tedbirlerin de bir maliyeti olacaktır. Devletin temel gelir kaynağının vergiler olduğu düşünülürse; vatandaşlar tarafından finanse edilecek bir hizmetin kurulması zorunlu tutulabilecek midir? Diğer bir deyişle, maddi durumu zaten yerinde olup suya erişimde bu sebeple bir sorun yaşamayan insanlar; toplumdaki yoksul kesimin su erişimini sağlamak zorunda tutulabilecek midir? Hayek'e göre, "*Eğer herkesin daha iyi durumda olmasını istiyorsak, bunun yolu, arzu ettiğimiz şeylerin gerçekleşmesini hukuk yoluyla emretmek veya sahip olmaları gerektiğini düşündüğümüz şeyler üzerinde herkes için hukuki bir hak iddiası tanımak değildir; aksine, bu amaca en fazla, herkesin başkalarının da yararına olacak şeyleri mümkün olduğunca çok yapması için müşevvikler getirmek suretiyle yaklaşabiliriz.*"⁷³ Hayek'in düşüncesi su hakkı bağlamında ele alındığında, suya erişemeyen insanlara, gönüllü olarak yardım etmek isteyenlerin sorunu çözebileceği; devletin bu konuda hukuki tedbirler almasının doğru olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak suya erişemeyen kesim açısından bu durum, yaşamlarını sürdürebilmeleri için başkalarına bağımlı olmaları anlamına gelmektedir. Suya erişim imkânı olmayan insanların sadece toplumdaki gönüllü insanlardan yardım beklemek zorunda kalması, kanaatimce hakkaniyet ilkesi ile bağdaşmayacaktır. Ayrıca suya ilişkin hiçbir tedbir alınmadan mevcut sistemin devam etmesi durumunda belli

⁷³ Friedrich A. Hayek, *Hukuk Yasama ve Özgürlük*, (çev. A. Yayla, M. Erdoğan, ve M. Öz), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s. 349-350.

bir süre sonra oluşacağı öngörülen telafisi imkânsız sonuçlar göz önünde bulundurulursa; su hakkının tanınmasının getireceği maddi külfetin eleştirilebilecek bir yönü kalmayacağı açıktır.

- *Ülkelerin çoğunluğunda uygulanabilir mi?*

Bu sorunun cevabı aslında bir öngöründen ibaret olacaktır. Çünkü teoride tartışılan bir hakkın, pozitif hukukta açıkça insan hakkı olarak yer alması durumunda ülkelerin çoğunluğunda uygulanıp uygulanmayacağını kesin olarak ifade edebilmek güçtür. Ancak yine de su hakkının içeriği itibariyle evrensel bir nitelik taşıdığı ve aslında bütün insanlar için gerekli olduğu düşünülürse ülkelerin çoğununda uygulanabileceği sonucuna varılabilecektir.

Bu metot uygulandığında su hakkının, bir insan hakkı olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de birçok yazarın dikkat çektiği üzere su hakkı hâlâ bağlayıcı bir insan hakkı düzeyine ulaşabilmiş değildir.⁷⁴

3. Su Hakkının Aleyhine Olan Görüşler

Doktrinde bir görüş, suyun insan hakkı olmadığını savunmaktadır. Bu görüş temsilcilerinden Dennis ve Stewart'a göre su hakkı, insan haklarını konu alan temel metinlerde -örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde- düzenlenmemiştir.⁷⁵ Bu nedenle bu hak pozitif temelden yoksun olup dava edilemez bir nitelik taşımaktadır.⁷⁶ Alexy'ye göre de su hakkından bahsedebilmek için her devletin yeterli kaynağının olması gerekir; oysaki her devletin yeterince kaynağı bulunmamaktadır.⁷⁷

Su krizinin çözümünü özelleştirme uygulamalarında görenler ise suyu ekonomik bir mal olarak nitelendirdikleri için suyun insan hakkı olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre, su ekonomik bir mal olarak kabul edildiğinde, insanlar su kullanımı için belli bir ücret ödemek durumunda kalacak ve bu sayede su kullanımı kontrol altına alınmış olacaktır.

⁷⁴ Şirin, s. 97'den Michael J. Dennis and David P. Stewart, "Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights: Should There be an International Complaints Mechanism to Adjudicate the Rights to Food, Water, Housing, and Health", American Journal of International Law, Vol. 98, 2004, s. 496-500.

⁷⁵ Nurten İnce, 'Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı ve Dava Edilebilirliği', Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 4, Yıl: 2017, Van, s. 4'ten Dennis, Michael J. ve Stewart, David P., "Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights: Should There be an International Complaints Mechanism to Adjudicate the Rights to Food, Water, Housing, and Health?", American Journal of International Law, Vol. 98, 2004, s. 462-515.

⁷⁶ Özden Sav, "Su Hakkı", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 68, Yıl: 2007, Ankara, s. 346.

⁷⁷ İnce, s. 4'ten Robert Alexy, "Die Institutionalisierung der Menschenrechte im demokratischen Verfassungsstaat", Lohmann, Georg / Gosepath, Stefan (Ed.), Philosophie der Menschenrechte, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, s. 244-264.

Doktrinde suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesinin mevcut sorunları aşmaktan uzak olduğu da ileri sürülmektedir. Bu görüş temsilcilerinden Bakker’a göre, gıda hakkının tanınması bu sorunları ortadan kaldırmamıştır ve dünyamızda hâlâ birçok insan açlıktan ölmektedir; o halde su hakkı için mücadele verilmesi, hatta suyun anayasalarda tanınması bile mevcut sorunları çözemeyecektir.⁷⁸

4. Su Hakkının Lehine Olan Görüşler

Suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesini savunan bu görüş temsilcilerine göre, su ikame edilemez bir öge olduğu ve kaynakları kısıtlı olduğu için suya erişim piyasa koşullarına bırakılmamalıdır. Suyun korunabilmesi için hukuki olarak güvence altına alınması gerekmektedir. Uluslararası kuruluşlarda su hakkının vurgulu bir şekilde ele alınması ve sonuç bildirilerine yansımaları sadece tavsiye niteliğindedir ve bu tavsiyenin bir yaptırım gücüne dönüşme olasılığı çok düşüktür.⁷⁹ Bu nedenle, su hakkının öncelikle uluslararası hukuk metinlerinde açıkça belirtilmesi ve uluslararası deklarasyonlarda daha çok sözü edilir olması; sonrasında da ulusal düzeyde ülkelerin kendi anayasalarında ve yasalarında düzenlenmesi gerekmektedir.⁸⁰ Bu şekilde temel bir insan hakkı olarak suya erişim hakkı güvence altına alınacaktır ve bu hakkın engellenmesi, gereği gibi yerine getirilmemesi gibi durumlarda hukuki yaptırımlar söz konusu olacaktır.

Su hakkının, yaşam hakkı kapsamında ele alınmasının yeterli güvence sağlanmadığı gerekçesiyle ayrı bir hak olarak düzenlenmesi gerektiğini ileri sürenler de vardır. Bu görüşe göre, yaşam hakkı; her insanın doğuştan sahip olduğu ve hiç kimsenin keyfi olarak müdahale edemeyeceği bir hak şeklinde hukuki metinlerde yer almaktadır. Yaşam hakkının bu şekilde düzenlenmesi, aslında bu hakkın dar bir biçimde yorumlanması gerektiğini ve hatta bu dar yorumdan su hakkının çıkmayacağını göstermektedir.⁸¹ Dolayısıyla suya erişim bakımından yeterli hukuki güvencenin sağlanabilmesi için bu hakkın bağımsız bir insan hakkı olarak düzenlenmesi gerektiği savunulmaktadır.

Suyun bir insan hakkı olarak düzenlenmesi; kadınların, çocukların, mültecilerin, dezavantajlı durumda bulunan insanların da korunmasını sağlayacaktır. Zira suyun bir hak olarak düzenlenmesi durumunda, devlet ayrımcılık gözetmeden herkese yeterli ve kaliteli düzeyde suyu sağlamakla yükümlü olacaktır. Bu da susuzluğa bağlı birçok olumsuz sonucun, hastalığın ve ölümün engellenmesini sağlayacaktır. Ayrıca çalışmanın başında bahsedilen özelleştirme uygulamalarının engellenmesi bakımından da suyun insan hakkı olarak kabul edilmesinin

⁷⁸ İnce, s. 4’ten Alexy, s. 244-264.

⁷⁹ Dursun Yıldız, “Su Hakkı Neden Öne Çıktı”, USİAD Bildiren Dergisi, Sayı: 49, Yıl: 2012, İstanbul, s. 20-21.

⁸⁰ Yıldız, s. 20-21.

⁸¹ İnce, s. 5.

önemli olduğu kanaatindeyim. Evrensel düzeyde yaşamsal bir etkiye sahip olan suyun; ekonomik bir mal olarak nitelendirilmesi ve insanların sadece ücretini ödedikten sonra suya ulaşabilmesi kabul edilebilir değildir. Binlerce yıldır doğada var olan, insanların kullanımına açık olan bir kamusal varlığın metalaştırılması eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu sebeplerle su hakkının doğal haklardan biri olarak hem uluslararası hem de ulusal metinlerde kabul edilmesi gerekmektedir.

B. Uluslararası Hukuk Bakımından Su Hakkı

Su hakkının uluslararası alanda ifade edilmesi aslında çok yeni bir gelişmedir. İnsan hakları açısından temel uluslararası metinler olarak kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi kapsamında su hakkına yer verilmemesi; su hakkının pozitif temelden yoksun olması sebebiyle insan hakkı olarak nitelendiremeyeceği görüşünü savunanlar için önemli bir argüman teşkil etmiştir; ancak bu sözleşmeler detaylı olarak incelendiğinde zımnen de olsa su hakkını içerdikleri anlaşılmaktadır.

1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edildiğinde su hakkı açıkça bildiri metnine dahil edilmemiştir; bu eksiklik o zamanın dünyasının bağlamının günümüzden çok farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁸² Sömürgeciliğin halen baskın durumda olması ve suya erişim konusunda sorun yaşayan ülkelerin müzakere masalarında temsilcilerinin bulunmaması su hakkının düzenlenmemiş olmasının sebeplerinden biridir.⁸³ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinde "*herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refah için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı*" olduğunun ifade edildiği görülmektedir. Her ne kadar Beyanname'de açıkça su hakkı düzenlenmemiş olsa da sağlık ve refah içinde yaşama hakkının yeterli ve kaliteli suya erişim imkânı olmadan gerçekleşmesi mümkün olmayacağından örtülü olarak su hakkının bu kapsama girdiği ileri sürülebilecektir.

Benzer şekilde, 1966 yılında düzenlenen Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde de özel olarak su hakkından bahsedilmemiştir. Ancak Sözleşme'yi hazırlayanlar tarafından suyun bugün içinde bulunduğu durum tahmin edilmiş olsaydı, su hakkının açıkça düzenlenmiş olacağını söylemek mümkündür. Sözleşmede her ne kadar su hakkı yer almıyorsa da yaşam hakkı, temel sağlık hakkı ve yeterli yaşam standardı gibi haklar tanımlanmaktadır; yeterli, güvenilir ve ödenebilir suya erişimin bu haklar bakımından zorunlu bir unsur olduğu açıktır.⁸⁴ 1976 yılında yürürlüğe giren BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

⁸² Catarina Albuquerque, "*On the Right Track: Good Practices in Realising the Rights to Water and Sanitation*", OHCHR, 2012, s. 25.

⁸³ Albuquerque, s. 25.

⁸⁴ Eral Topçu, *Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 109'dan Peter Gleick, "*The Human Right to Water*", Pacific Institute for Studies in Development, Environment, and Security, Oakland, 1999, V: 1, N: 5, s. 487-503).

Sözleşmesi'nin⁸⁵ 11. maddesinde devletlerin, herkese yeterli bir yaşam düzeyini sağlamakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda, yeterli bir yaşam düzeyinin oluşabilmesi için bu suya erişimin ön koşul olduğu düşünüldürse zımnen su hakkının da güvence altına alındığı söylenebilecektir. Ayrıca, Sözleşme'nin 12. maddesi de devletlerin en yüksek sağlık standardını sağlamakla sorumlu olduğunu belirtmiştir. Sağlıklı bir kişinin günde en az 1.5 litre su içmesi gerekmektedir.⁸⁶ İnsan vücudunun %60 kadarı sudan oluşmaktadır ve vücut ağırlığının %15-20'si kadar su kaybı olursa sonucu ölümcüldür.⁸⁷ Dolayısıyla, sözleşmede düzenlenen en yüksek sağlık standardının sağlanması hakkının da zımnen suya erişim hakkını kapsadığı ifade edilebilecektir.

Su hakkının, bu şekilde uluslararası insan hakları sözleşmelerinde zımni olarak tanınmasının yanı sıra özellikle kadınlar, çocuklar ya da silahlı çatışma bölgesinde tutulan insanlar gibi nüfusun en hassas kısımları için garanti altına alındığı birçok uluslararası sözleşme mevcuttur.⁸⁸ Bu çerçevede su hakkına açıkça değinilmiş olan uluslararası metinleri ve konferansları kronolojik sırayla incelemek yerinde olacaktır.

1. Cenevre Sözleşmeleri

Uluslararası düzeyde su hakkı ilk kez, insancıl hukukun temel metinlerinden kabul edilen Cenevre sözleşmelerinde kendisine yer bulmuştur. 1950 yılında yürürlüğe girmiş olan Harp Mahpuslarına Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi'nin 20, 26, 29. ve 46. maddelerle Harp Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına Dair Cenevre Sözleşmesi'nin 85, 89, 127. maddeleri dikkate alındığında gerek mahpus gerekse de gözaltına alınan sivillerin içme suyu ihtiyaçları ile tuvalet, banyo gibi temizlik ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu düzenlenmiş olup bu zorunluluğun yer değiştirme durumunda da devam edeceği belirtilmiştir.⁸⁹ 1977 tarihli Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunması ile İlgili Ek Protokol kapsamında da sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez olan içme suyu şebekesi, arzı ve sulama çalışmalarına karşı yapılacak saldırılar yasaklanmıştır.⁹⁰

⁸⁵ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Türkçe metni için bkz. <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

⁸⁶ Atabey, s. 30.

⁸⁷ Atabey, s. 30.

⁸⁸ Topçu, s. 9.

⁸⁹ Cenevre Sözleşmesi metinleri için bkz. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp?redirect=0> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

⁹⁰ Topçu, s. 32.

2. Stockholm Deklarasyonu

1972 yılında BM tarafından, çevreyi koruma ve geliştirme yükümlülüğü çerçevesinde, Stockholm’da gerçekleştirilen İnsan Çevresi Konferansı sonrasında Stockholm Deklarasyonu⁹¹ açıklanmıştır. Bu deklarasyonda insan hakkı olarak su hakkı belirtilmemekle beraber “su dahil olmak üzere dünyanın doğal kaynaklarının korunması gerektiği” ifade edilmiştir.

3. Mar Del Plata Konferansı

1977 yılında gerçekleştirilen Mar Del Plata Konferansı’nda ise su ilk defa bir hak olarak ifade edilmiştir. Bu konferansın eylem planının önsözüne bakıldığında “*tüm halkların, gelişme aşaması, sosyal ve ekonomik koşulları ne olursa olsun tüm ulusların, temel gereksinimlerine eşit miktarda ve kalitede içme suyuna erişim hakkına sahip olduğu*”⁹² ifade edilmiştir. Ayrıca bu konferansta, Uluslararası İçme Suyu Temini ve Sağlık Koruma On Yılı’nın (1980-1990) ilan edilerek kentsel ve kırsal alanlara güvenilir içme suyunun temin edilmesi amaçlanmıştır.⁹³

4. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme ve Çocuk Hakları Sözleşmesi

Bu gelişmelerden sonra, suya erişim konusunda zorluklar yaşanan bireyle-ye yönelik bazı uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. Tek başına ev içi emeğe mahkûm edilen kadınlar ile fiziksel ve ehliyet açısından kısıtlama altında bulunan çocuklar bu zorluğu yaşayan öznelerin başında gelmektedir.⁹⁴ Kadınlar ve çocuklar, temiz su bulunmaması durumunda su temin etmek için kilometrelerce yol kat etmek zorunda kalmaktadır; eğer bu tercihte bulunmazlarsa ve bazen bu tercihe rağmen, salgın hastalık riski altında temizlik yapmaya mahkûm edilmektedirler.⁹⁵ Bu çerçevede, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme⁹⁶ (KKHTS) ve Çocuk Hakları Sözleşmesi⁹⁷ (ÇHS) önem arz etmektedir.

BM tarafından 1979 yılında kabul edilen ve 1981 yılında yürürlüğe giren Türkiye’nin de taraf olduğu Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme’nin 14/2-h maddesine göre, “*Taraf devletler erkekler ile kadınlar ara-*

⁹¹ Deklarasyonun Türkçe çevirisi için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/insan_cevresi.htm (Erişim tarihi 15.01.2021).

⁹² İnce, s. 7., United Nations Water Conference Resolutions <http://www.ielrc.org/content/e7701.pdf> (Erişim tarihi 15.01.2021).

⁹³ İnce, s. 7.

⁹⁴ Şirin, s. 113.

⁹⁵ Şirin, s. 113.

⁹⁶ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme’nin Türkçe metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

⁹⁷ Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Türkçe metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

sında eşitliği sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve bu kadınlara özellikle aşağıdaki hakları tanır; (...) h) Özellikle konut, sağlık, aydınlanma, içme suyu,⁹⁸ ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma haklarını sağlamakla yükümlüdürler.” Özellikle kırsal alanlarda sağlıklı suya erişim hususunda; kadınlar, birçok tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır. Suyu erişmek için uzun yolculuklar yapmalarının yanı sıra kadınların bu esnada kaçırılmaları, tecavüze uğramaları hatta öldürülmeleri bile söz konusu olabilmektedir.⁹⁹ Sözleşmede, kadınların içme suyuna erişiminin devlet tarafından sağlanması gereken bir hak olarak nitelendirilmesi önemlidir ancak; bu düzenleme yeterli değildir. Çünkü sadece içme suyu değil; temizlik, gıda gibi birçok alanda temiz ve kaliteli suya ihtiyaç duyulmaktadır. İlgili hükümde sadece içme suyundan yararlanma hakkından bahsedildiği için bu düzenlemenin kısıtlı bir güvence sağlandığını söylemek mümkündür.

BM tarafından hazırlanan Türkiye'nin de taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24/2-c maddesine göre, “Taraf devletler temel sağlık hizmetleri çerçevesinde diğer şeylerin yanı sıra yeterli besleyici gıda ve temiz içme suyunun sağlanması yoluyla hastalıklar ve yetersiz beslenme ile mücadele etmelidirler.” Bu düzenlemeye çerçevesinde devletler, bu hakkın yerine getirilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler; temel sağlık hizmetleri çerçevesinde yeterli besleyici gıdalar ve temiz içme suyunun sağlanması yoluyla hastalıklar ve yetersiz beslenme ile mücadele etmelidirler.

5. Yaşlılık İlkeleri

BM tarafından kabul edilen, bağlayıcı olmayan Yaşlılık İlkeleri¹⁰⁰ kapsamında yaşlı kişilerin de suya erişim hakkının bulunduğu ifade edilmiştir.

6. Dublin Su ve Çevre Konferansı

1992 yılında, Dublin’de Su ve Çevre Konferansı düzenlenmiştir. İlk defa Dublin Bildirisi’nin 4. maddesinde su hakkının açıkça düzenlendiği görülmektedir. İlgili maddede “Suyun ekonomik değere sahip bir kaynak olduğu ve temiz su ve sağlık hizmetlerine ödenebilir bir fiyatla erişebilmenin tüm insanların temel hakkı olduğu” ifade edilmiştir. Ancak Dublin Bildirisi su hakkını açıkça tanımasına karşın, suya ekonomik bir değer atfetmesi ve suyu ekonomik bir mal olarak tanıması nedeniyle sonraki dönemde eleştirilere de konu olmuştur.¹⁰¹ Suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi durumunda bütün insanların sağlıklı suya eşit

⁹⁸ Vurgu eklenmiştir.

⁹⁹ İnce, s. 7.

¹⁰⁰ The United Nations Principles for Older Persons, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx#:~:text=1.,to%20other%20income%2Dgenerating%20opportunities> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

¹⁰¹ Topçu, s. 48.

bir şekilde erişiminin sağlanması güvence altına alınmaktadır. Ancak suya ekonomik bir değer atfedilmesi söz konusu olduğunda insanlar suya maddi imkânları elverdiği ölçüde bir erişim sağlayabilecektir, bu da suyun insan hakkı olarak güvence altına alınması amacıyla bir tezatlık oluşturmaktadır.

7. BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı

Dublin Konferansı ile aynı yıl düzenlenen BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda kabul edilen Gündem 21'in 18. bölümünde "*tatlı su kaynakları temininin ve kalitesinin korunmasına*" yer verilmiştir.¹⁰² Konferansta su, ekonomik ve sosyal değeri olan bir meta olarak değerlendirilmiştir. Suyu kullananlardan uygun ücretler alınması telkin edilmiş, sürdürülebilir yönetim için her türlü planlama ve geliştirmede suyun tam maliyetinin esas alınması salık verilmiş ve suyun bir mal olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.¹⁰³ Rio Konferansı'nda da Dublin Konferansı ile aynı minvalde hareket edildiği görülmektedir; suyun öncelikle bir ekonomik mal olduğunu vurgulanmıştır ve suyun insan hakkı olarak değerlendirilmesi hususu arka planda tutulmuştur.

Rio Konferansı sonrasında 1992 Dünya İkinci Uluslararası Su Konferansı Amsterdam Deklarasyonu, 1994 Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı, 2000 Yılı Lahey Su Güvenliği Bakanlar Deklarasyonu yayınlanmıştır; bu belgelerdeki hedefleri somutlaştırma çabası 2000 yılında BM Milenyum Kalkınma Hedefleri ile gündeme gelmiştir.¹⁰⁴

8. BM Milenyum Zirvesi

6-8 Eylül 2000 tarihlerinde 189 ulus temsilcisinin katılımıyla BM Milenyum Zirvesi düzenlenmiştir; bu organizasyonun sonucunda da Milenyum Deklarasyonu yayımlanmıştır. Deklarasyonda açlık, yoksulluk, kadın erkek eşitliği, salgın hastalıklar ve çevre sorunlarının üzerinde durulup bu sorunların çözülmesi kapsamında da suyun çok önemli bir role sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılması hedeflenmiştir.¹⁰⁵

9. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

2002 yılında Johannesburg'da yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucunda uygulama planında suyla ilgili Milenyum Kalkınma Hedefi tekrar edilmiştir ve doktrinde, bu konferansın Dublin Konferansı'nın etkisinde kaldığı ileri sürülmüştür.¹⁰⁶ Çünkü burada da su bir ekonomik değer olarak nitelendirilmiştir.

¹⁰² Eral Topçu, "*Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*", İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, Cilt: 26, Yıl: 2008, Ankara, s. 22.

¹⁰³ Şirin, s. 118.

¹⁰⁴ Topçu, "*Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*", İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, s. 23.

¹⁰⁵ Şirin, s. 119.

¹⁰⁶ İnce, s. 8.

10. Genel Yorum No. 15

Su hakkının bağımsız bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve kapsamlı bir şekilde düzenlenmesi 2002 yılında BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayımlanan Genel Yorum No. 15 ile gerçekleşmiştir. Genel Yorum No. 15'te yaşam hakkı, sağlık hakkı, beslenme hakkı ve insanlık onuru başta olmak üzere Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ve diğer sözleşmelerde yer alan hakların birlikte değerlendirilmesi sonucunda su hakkının varlığı kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Komite'nin yorumları hukuken bağlayıcı olmasa da üye devletler bakımından yol gösterici ilkeler niteliğinde olduğundan önemlidir. Komite, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. ve 12. maddelerinde ifade edilen sağlıklı, elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiğini kabul etmiştir. Bu doğrultuda “Herkesin, kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya sahip olma” hakkı olduğunu öngörmüştür.¹⁰⁸

Komite, su hakkının unsurlarını “mevcudiyet, nitelik ve erişilebilirlik” olarak üç başlık hâlinde incelemektedir.¹⁰⁹ Mevcudiyet¹¹⁰ kavramından anlaşılması gereken ise sadece kişinin ihtiyaç duyduğu içme suyu değildir; kişisel sağlığı korumada, çamaşır yıkamada, yiyecek hazırlamada ihtiyaç duyulan su da mevcut olmalıdır. Suyun nitelikli olması ise, kullanılan suyun güvenli olması, insan sağlığını tehlikeye sokabilecek mikroorganizmalardan ve zehirli birtakım maddelerden arındırılmış olması koşullarına bağlıdır. Genel Yorum No. 15'te suyun kokusu, rengi ve tadı da niteliği etkileyen faktörler arasında belirtilmiştir.¹¹¹ Komite, suyun erişilebilirliğinde uygulanacak ilkeleri dört farklı başlık altında¹¹² incelemektedir:

1. *Fiziksel Erişilebilirlik:* Evin, okulun veya işyerinin yakında güvenilir ve yeterli suya erişim imkânının bulunması anlamına gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından suya erişim ve her bir kişi bakımından gerekli su miktarı şu şekilde somutlaştırılmıştır:¹¹³

¹⁰⁷ Genel Yorum 15 metni için bkz. <https://www.refworld.org/publisher,CESCR,GENERAL,,4538838d11,0.html> (Erişim tarihi: 15.01.2021).

¹⁰⁸ Genel Yorum No. 15, para. 2.

¹⁰⁹ Genel Yorum No. 15, para. 12.

¹¹⁰ Genel Yorum No. 15, para. 12-a.

¹¹¹ Genel Yorum No. 15, 12-b.

¹¹² Genel Yorum No. 15, para. 12-c.

¹¹³ Topçu, “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, s. 36.

Tablo 2. Suya Erişim ve Tüketim Miktarı

Hizmet Düzeyi	Uzaklık/Zaman	Olası Su Miktarı
Erişilemez	1 kilometreden daha fazla ya da su alıp gelme 30 dakikadan daha fazla	Çok düşük (sıklıkla günlük kişi başına 5 litreden daha az)
Temel Erişim	1 kilometre içinde / alıp getirme 30 dakika içinde	Yaklaşık olarak günlük kişi başına 20 litre
Orta Düzey Erişim	Suyun en azından bir musluk aracılığıyla sağlanması (ya da 100 metre içinde ya da toplam alıp getirme süresi 5 dakika)	Yaklaşık günlük kişi başına 50 litre
Optimal Erişim	Suyun ev içinde çok sayıda musluk aracılığıyla sağlanması	Yaklaşık günlük kişi başına 100-200 litre

Kaynak: Eral Topçu, 'Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı', *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi*, Cilt: 26, Yıl: 2008, Ankara, s. 36.

- Ekonomik Erişilebilirlik:* Komite'ye göre, su ve suyla ilgili diğer hizmetler herkes tarafından karşılanabilir olmalıdır. Bu doğrultuda ücretler sözleşmede yer alan hakların gerçekleştirilmesini tehlikeye atmayacak, makul bir seviyede olmalıdır.
- Ayrım Gözetmeme:* Su ve suyla ilgili hizmetlerin toplumdaki risk altındaki kesimler ve toplumun dışına itilmiş kesimleri herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan, eşit bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Taraf devletler; kadınlar, çocuklar, azınlık grupları gibi bu haklara ulaşmakta zorluk çekebilecek kesimlere de pozitif ayrımcılık tanıyabilirler.¹¹⁴
- Bilgiye Erişilebilirlik:* Su ile ilgili meselelere ilişkin bilgileri araştırma, elde etme ve yayma hakkını içermektedir.

Genel Yorum No. 15'te su hakkının sahibi herkes olarak belirtilmektedir. Hatta gelecek kuşaklar bile bu hakkın sahibi olarak belirtilmiştir. Hakka erişimde zorluk yaşayabilecek gruplar ise ayrı ayrı belirtilerek bu kişiler lehine devletler tarafından bazı düzenlemeler yapılabileceği ifade edilmiştir. Genel Yorum No. 15'e göre, su hakkının yükümlüsü devlettir. Ancak, hakkın sadece devlet tarafından gerçekleştirilen dikey ihlallere karşı değil; aynı zamanda devlet dışında kalan diğer tüzel ya da gerçek kişilerin ihlallerine karşı da korunduğu görülmektedir.¹¹⁵ Bu çerçevede WHO, UNICEF, UNEF, UN-HABITAT, ILO UNEP ve Kızılay,

¹¹⁴ Genel Yorum No. 15, para. 12-c, 16.

¹¹⁵ Şirin, s. 146.

Kızılhaç gibi sivil toplum ve yardım kuruluşlarının suyun dağılımıyla ilgili sorumluluklarının olduğu kabul edilmiştir.¹¹⁶ Ancak bu kuruluşların sorumluluklarının tali olduğu, hakkın yerine getirilmesinde asıl sorumluluğun devlette olduğu açıktır.

Devletlerin, Genel Yorum No. 15 kapsamında; suya erişimi sağlama ve koruma, bu hakkın başkaları tarafından ihlal edilmesini engelleme, su israfını önleme gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Genel Yorum No. 15'te devletin yükümlülüklerini ihlal etmesi iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. Eğer taraf devlet, su hakkının gerçekleştirilmesi için mevcut kaynaklarını azami seviyede kullanmada isteksiz ise sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmektedir. Ancak devletin, mevcut bütün kaynaklarını kullanmak için her türlü çabayı göstermesine rağmen, yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda imkânsızlık hali söz konusu olacağı için devletin yükümlülüklerini ihlal ettiği ileri sürülemezdir.¹¹⁷ Bütün devletlerin su kaynakları bakımından eşit imkânlarla sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu şekilde bir düzenleme yapılması yerindedir.

Belirtilen bu uluslararası metin ve konferanslar dışında Marakeş, Lahey, Kyoto, Meksiko City ve İstanbul'da Dünya Su Forumları gerçekleştirilmiştir; bu forumlarda açıkça suyun bir hak olduğu belirtilmesine de Lahey'de suya erişimin bir ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Ayrıca, 2016 yılında gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde ise herkesin suya erişimi 2030'a kadar gerçekleştirilmesi beklenen 17 hedef arasında yer almıştır.¹¹⁹ Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetimin güvence altına alınması' başlığı altında ele alınan hedef kapsamında ise suya erişim, su kalitesinin artırılması ve su ekosistemlerinin korunması amaçlanmıştır.¹²⁰

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden günümüze kadar su hakkına değinilen uluslararası metinleri ve konferansları bu şekilde belirtmek mümkündür. Zaman içinde suya erişimin bir insan hakkı olarak nitelendirilmesi görüşü uluslararası hukuk mecralarında daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Günümüzde, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından 2002 yılında düzenlenen Genel Yorum No. 15, su hakkına ilişkin en temel metin niteliğindedir. Çalışmada da detaylıca anlatıldığı gibi Genel Yorum No. 15 kapsamında suya erişimin sağlanması konusunda hem devletin hem de bazı sivil toplum kuruluşlarını yükümlü olarak nitelendirilmesi, hak sahiplerinin herkes olarak belirtilmesi ve hakkın yerine getirilmesi hususunda asgari bazı koşulların oluşturulması oldukça

¹¹⁶ Genel Yorum No. 15, para. 60.

¹¹⁷ Genel Yorum No. 15, para. 41.

¹¹⁸ İnce, s. 10.

¹¹⁹ Ocak, s. 116.

¹²⁰ Ocak, s. 116.

olumlu adımlardır. Ancak yine de su hakkının var olan bir sözleşmeden yorum yoluyla türetilmesi yerine, su hakkının ihlal edilmesi durumunda ciddi yaptırımları içeren ve bağlayıcı nitelikte olan bir uluslararası metin ile düzenlenmesinin daha sağlam güvenceler getireceği kanaatindeyim.

C. Ulusal Hukuk Bakımından Su Hakkı

Uluslararası hukuk alanında su hakkı konusunda yaşanan bu gelişmeler ulusal hukuka da sirayet etmiştir. Doktrinde kabul gören düalist görüş çerçevesinde, uluslararası hukuk ile iç hukuk birbirlerinden farklı ve bağımsız iki ayrı hukuk düzeni oluşturmaktadırlar.¹²¹ Uluslararası hukukta kabul edilen kurallar ancak iç hukuka aktarıldığı takdirde geçerli olacaktır. Bu çerçevede su birçok ülkede su hakkı anayasal ve/veya yasal düzeyde güvence altına alınmıştır.

1. Su Hakkının Anayasal Düzeyde Korunması

Hakların üst düzeyde koruma altına alındığı hukuki metinler olan anayasalarda su hakkının yer bulmaya başlaması oldukça yenidir.¹²² Anayasa maddelerinin devletin tüm erklerini bağladığı göz önünde bulundurulursa, suyun anayasalarda düzenlenmesinin önemi daha net anlaşılacaktır. Su hakkının anayasada düzenlenmesi halinde suya erişimi engelleyen devlet erklerinin ve özel hukuk kişilerinin sorumluluğu gündeme gelecektir.¹²³

Anayasa metninin, su hakkına ilişkin sorunları çözmekte yetersiz kaldığına dair birtakım eleştiriler de bulunmaktadır; anayasaların suya ilişkin yönetim planının ayrıntılarının belirlenmesi için uygun araç olmadığı savunulabilir gözükse bile aşırı belirsiz düzenlemelerin de ekonomik ve politik aktörlere istediklerini uygulayabilecekleri boş bir alan bırakarak su kaynaklarının korunması görevini zorlaştıracağı ortadadır.¹²⁴ Anayasal su hakkı, kamusal tartışmayı hızlandırarak hakları ve sorumlulukları belirli hale getirmekte; hükûmete de herkesin temiz suya erişimini güvenceye alma görevini yüklemektedir.¹²⁵ Bu sebeple, su hakkına anayasalarında yer veren birçok ülke bulunmaktadır.¹²⁶ Ancak bu konuda belirtilmesi gereken husus şudur: Bazı ülkelerin anayasalarında korunan değer sadece (çevresel nitelikte) “su” iken bazılarında açıkça (bir insan hakkı olarak) “su hak-

¹²¹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, 12. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 18.

¹²² Şirin, s. 121.

¹²³ Topçu, s. 180-181.

¹²⁴ May / Daly, s. 167.

¹²⁵ May / Daly, s. 159.

¹²⁶ Anayasalarında suyu bir insan hakkı olarak düzenleyen ülkeler: Uruguay, Bolivya, Ekvador, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Maldivler, Kenya, Nikaragua, Uganda, Güney Afrika ve Slovenya. Anayasalarında suyu bir insan hakkı olarak değil de farklı düzenlemelerle koruma altına alan ülkeler: Filipinler, Gambiya, Dominik Cumhuriyeti, Belçika, Nijer, Tunus, Kenya, Ekvador, Etiyopya, Zambiya, Kolombiya, Venezüella, Eritre, Gana, Guatamala., Ocak, s. 3.

kı” güvence altına alınmıştır. Su hakkını ilk kez anayasal bir hak olarak düzenleyen ülke Uruguay’dır. 2004 yılında yapılan değişiklikle Uruguay Anayasası’na eklenen su hakkı, şu şekilde düzenlenmektedir: “Çevrenin korunması bir genel çıkar konusudur... Su yaşam için gerekli olan doğal bir kaynaktır. İçme suyuna erişim ve sanitoryona erişim temel insan haklarını oluştururlar.”¹²⁷ Uruguay’dan sonra anayasalarında su hakkını düzenleyerek güvence altına alan başka ülkeler de olmuştur: Bolivya, Ekvador, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Maldivler, Kenya, Nikaragua, Uganda, Güney Afrika ve Slovenya gibi.¹²⁸

Vatandaşlarına, anayasalarında suyu insan hakkı olarak tanıyan ülkeler dışında, bazı anayasalarda su hakkından bahsedilmeyip, elverişli suyu sağlama devlete bir yükümlülük olarak getirilmiştir: Örneğin 1995 tarihli Etiyopya Anayasası’nın 90. maddesine göre, “Ülkenin kaynakları izin verdiği ölçüde, politikalar her Etiyopyalının kamusal sağlık ve eğitim, temiz su, konut, yiyecek ve sosyal güvenliğe erişimini sağlamayı amaçlamalıdır.”¹²⁹ Benzer şekilde, Gambia Anayasası’nın 216. maddesi devlete temiz ve güvenilir suya eşit erişime imkân sağlama yükümlülüğünü; 1994 yılında kabul edilen Panama Anayasası ise devlete sağlık alanında içme suyunu sağlamak için önlemler almak aracılığıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadele yükümlülüğünü getirmiştir.¹³⁰

İnsan hakkına anayasalarında yer veren ülkelerin büyük çoğunluğu Güney Yarım Küre’de yer alan ve az gelişmiş ülkelerdir. Bu durumun temel sebebi, çalışmanın başında incelenen özelleştirme uygulamalarının bu ülkelerde gerçekleşmesi ve olumsuz sonuçların yaşanmış olmasıdır. Devletlerin suyu bir insan hakkı olarak anayasalarında düzenlemesi, bu hakkın korunması ve dava edilebilirliği bakımından büyük önem taşımaktadır. Ancak anayasada düzenlenmemiş olsa da su hakkının; yaşam hakkının bir parçası olarak veya sağlık, çevre hakları gibi sosyal haklarla ilişkilendirilerek içtihatlar yoluyla ulusal hukukta tanınması mümkündür.

2. Su Hakkının Yasal Düzeyde Korunması

Özellikle son yıllarda kabul edilen yasa ve politikalar, suyun bir hak olarak ele alınmasındaki gerekliliği ve haklılığı ortaya koymaktadır.¹³¹ Anayasalarında su hakkına yer veren ülkelerin, zaten bu hakkı detaylı bir şekilde yasalarla da düzenlenmesi gerekmektedir. Su hakkına anayasalarında yer vermemiş ülkelerin ise en azından yasal düzeyde birtakım güvenceleri belirlemeleri önem taşımaktadır. İspanya, Finlandiya, İsveç, Rusya Ukrayna, Cezayir gibi birçok ülkede su

¹²⁷ Ocak, s. 134.

¹²⁸ Ocak, s. 134.

¹²⁹ Topçu, “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, s. 25.

¹³⁰ Topçu, s. 25.

¹³¹ Ocak, s. 138’den Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE), *Legal Resources for the Right to Water and Sanitation International and National Standards*, Geneva, 2004, s. 52.

hakkının yasal düzeyde güvence altına alındığı görülmektedir. Fransa’da da sivil toplum kuruluşlarının çabaları sonucunda, 2016 yılında, su hakkı yasal olarak düzenlenmiştir. İlgili yasa ile Fransa’daki herkese, özellikle dezavantajlı durumda olup suya erişimi olmayan veya suyun ücretini karşılayamayan kişilere yönelik su ve sanitasyon hizmetinin sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.¹³²

Türkiye’de su hakkı, anayasal düzeyde güvence altına alınmadığı gibi yasal olarak da su hakkına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Türk Medeni Kanunu’nun mülkiyet ve irtifak hakkını düzenleyen 756. maddesinde “*yeraltı sularının kamu yararına olduğu*”, 760. maddesinde ise “*suların özel mülkiyet konusu bile olsalar diğer bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesine imkân verecek şekilde kullanılmasının gerekliliği*” gibi suya ilişkin bazı tali düzenlemeler mevcuttur. Bu düzenlemelere bakılarak aslında kanun koyucunun, suyun kamusal bir mal niteliğinde olduğunu kabul ettiği sonucuna varmak mümkündür. Suyun kamusal olarak nitelendirilmesi olumlu bir tutumdur; ancak Genel Yorum No. 15’te belirtildiği gibi nitelikli suya herkes tarafından erişimin eşit bir şekilde sağlanması hususunda devletin yükümlülüklerine ilişkin, yasal düzeyde de olsa ülkemizde herhangi bir düzenleme yapılmaması büyük bir eksikliklerdir.

D. Yargısal Faaliyetler Bakımından Su Hakkı

Su hakkı hem ulusal hem de uluslararası alanda birçok yargısal faaliyete konu olmuştur. Mahkemelerin yoksullar, kadınlar, azınlıklar, çocuklar ve hatta gelecek kuşaklar ve doğanın kendisi gibi siyasette yeteri kadar temsil edilemeyenlerin çıkarlarını koruyabileceğini, adil su dağıtımının ülkenin siyasi gündeminin en üst sıralarında yer almasını sağlayabileceğini; su kaynaklarının yönetiminde halkın bilgilendirilmesinin ve kamusal katılımın teminatı olabileceğini ve adaleti ulaştırılabilir hale getirebileceğini ifade etmek mümkündür.¹³³ Dolayısıyla, uluslararası yargı organlarının, anayasa mahkemelerinin ve diğer yüksek mahkemelerin suya erişim hakkını korumaya yönelik tutum sergilemeleri oldukça önemlidir. Bu kapsamda verilen yargı kararlarından bazılarını incelemek, su hakkına ilişkin hukuki düzenlemelerin yargısal alana etkisini anlamak adına yerinde olacaktır.

1. Ulusal Düzeyde Verilen Kararlar

Çalışmada belirtildiği gibi su krizinin küresel boyutta hissedilmesinin ardından birçok ülke, su hakkını yasal veya anayasal olarak güvence altına almıştır. Ayrıca bağlayıcı nitelikte olmasa da su hakkına değinen uluslararası düzenlemeler, ulusal mahkemelerin kararlarını da etkilemekte ve su hakkının içtihat yoluyla geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda verilen kararların hepsini incelemek mümkün olmadığından farklı iki ülkede verilmiş kararlar üzerinden değerlendirme yapılacaktır.

¹³² The Right to Water in France: the Bill has been adopted!, <https://www.endwaterpoverty.org/blog/right-water-france-bill-has-been-adopted> (Erişim tarihi: 16.01.2021).

¹³³ May / Daly, s. 169.

a. Coca-Cola Beverges Ltd. Şirketi Kararı

Plachimada’da bir fabrika kuran Coca-Cola Beverges Ltd. Şirketi, kendi arazisinden su çekmek üzere Panchayat Kurulu’ndan (köy düzeyinde seçilmiş bir heyet) su çekme motoru ruhsatı almıştır. Şirket 2000 yılında ticari üretime başlamıştır ve kullandığı hammadde sudur. Bu su ihtiyacının önemli bir kısmı yer altı sularından karşılanmıştır. İddialara göre şirket ruhsatını aldığı su çekme motorunun haricinde elektrikli pompalarla günde 1,5 milyon litre su çekmiştir. Bu sebeple su seviyesinde ciddi bir düşüş yaşanmış, evlerin önündeki kuyular kurumuş ve susuz kalan tarım ürünlerinin de kuruması sonucunda halk büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu olayların üzerine Panchayat Kurulu, kamu yararını koruma gerekçesiyle Coca-Cola Beverges Ltd. Şirketi’ne verilen endüstriyel lisansı yenilememe kararı almış; şirket de bu duruma itiraz etmiştir. Uyuşmazlık Kerala Yüksek Mahkemesi’nde incelenmiştir.¹³⁴ Mahkeme deniz suyu, ormanlar ve hava gibi tüm insanlar için son derece önemli olan doğal kaynakların özel mülkiyete konu olmayacağını; hatta bunların devlet tarafından korunması gerektiğini ve yer altından sınırsız su çıkarma işleminin Hindistan Anayasası’nın 21. maddesinde düzenlenen yaşam hakkına aykırı olduğunu belirtmiştir.¹³⁵ Ayrıca Stockholm Deklarasyonu’nun “*Bugünkü ve gelecek nesiller için ihtiyaca göre özenli planlama veya yönetim ile dünyanın doğal kaynakları, hava, su, toprak, flora ve fauna dahil, özellikle de doğal eko sistemleri temsil eden örnekler korunmalıdır.*” şeklindeki 2. maddesini hatırlatarak dünyadaki kaynakların şimdi ve gelecek kuşak için korunması gerektiğini ifade etmiştir. Mahkemenin su hakkını yaşam hakkının bir parçası olarak görmesi ve Stockholm Deklarasyonu’na atıfta bulunarak su hakkını korumaya yönelik bir karar vermesi oldukça umut vericidir.

b. Dikili Belediyesi Kararı

Su hakkı kapsamında Dikili Belediyesi’ne ilişkin kararı incelemek yerinde olacaktır. Dikili Belediye Başkanı, her eve 10 metreküp suyu aşmayan kullanımların ücretsiz dağıtımını uygulamasını geliştirerek tasarruf sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca, belediye çalışanlarına %50 oranında indirimli tarife uygulanması ve su faturalarının geç yatırılması durumunda gecikme zamlarının affedilmesi gibi yenilikleri de hayata geçirmiştir.¹³⁶ Ancak, devlet hazinesinin zarara uğratıldığı düşüncesiyle Belediye Başkanı ve meclis üyeleri hakkında görevini kötüye kullanma ve kamu mallarını zarara uğratma gerekçesiyle ceza davası açılmıştır. Yaklaşık iki yıl süren dava sonunda, 2010 yılında, “*kamu zararı niteliğinde kabul edilebilecek bir zararın amaçlanmadığı, menfaat temin etme saik ve kastını ortaya koyabile-*

¹³⁴ Kerala High Court karar metni için bkz. <https://www.informea.org/sites/default/files/court-decisions/COU-156025.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2021).

¹³⁵ İnce, s. 11.

¹³⁶ Arif Ali Cangı, *Dikili Örneği ve Suyu Erişim Hakkı, Suyu Hapseden HES’ler ve Korumayan Yasalar*, Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 2010, s. 67.

cek bir emare bulunmadığı, davaya konu tasarrufların neticesinde; kamu zararı oluşması yahut menfaat temini yahut kişilerin mağduriyetine yol açılması yasal unsurlarının da oluşmadığı” gerekçeleriyle tüm sanıkların beraatine karar verilmiştir.¹³⁷ Söz konusu davada, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin “Yaşama Standardı Hakkı” başlıklı 11. ve “Sağlık Standardı Hakkı” başlıklı 12. maddelerine ilişkin BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin yorumuyla (Genel Yorum No. 15) suya erişim hakkının kabul edildiği vurgulanmıştır.¹³⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Sözleşme’ye taraf olan devletlerin, ücretsiz veya uygun ücretli su politikalarını uygulayarak görece daha yoksul hane halkları bakımından suya erişimin sağlanabilmesi adına gerekli birtakım tedbirleri alma yükümlülükleri vardır. Bu kararlar, halkın suya erişimini sağlamak adına idare tarafından yapılan uygulamaların suç teşkil etmediği; kamu yararı gözetilerek bu hizmetlerin yerine getirilmesinin hukuka uygun olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca suyun ticari bir meta olmadığı ve bir insan hakkı olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılan bu karar ile birlikte vatandaşların bağlı oldukları belediyelerden aynı uygulamayı talep etme hakkının doğduğunu söylemek de mümkündür.

2. Uluslararası Düzeyde Verilen Kararlar

Su hakkının uluslararası alanda farklı yargı faaliyetleri çerçevesinde de kabul edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu çerçevede verilmiş olan yakın tarihli iki kararı incelemek yerinde olacaktır.

a. Urbaser v. Arjantin Kararı

Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Merkezi (International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICSID), uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının çözümü amacıyla Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme ile kurulan uluslararası bir kuruluştur.¹³⁹ 2016 yılında ICSID hakem heyeti tarafından incelenen Urbaser v. Arjantin uyuşmazlığında, yatırımcı şirketin, insan haklarını koruma yükümlülüğü olduğuna hükmedilmiştir. Urbaser S.A. ve Consorcio de Aguas Bilbao Bizkaia, Bilbao Biskaia Ur Partzuergoa şirketleri Arjantin aleyhine, Arjantin ve İspanya arasındaki ikili yatırım anlaşmasına dayanarak 2007 yılında yatırım tahkimi davasını açmışlardır; dava ICSID tahkim kurallarına göre yürütülmüştür.¹⁴⁰ Davacılar Buenos Aires kentindeki su ve kanalizasyon hizmetlerini yürü-

¹³⁷ Cangı, s. 68.

¹³⁸ Cangı, s. 68.

¹³⁹ International Centre for Settlement of Investment Disputes, <https://icsid.worldbank.org/about> (Erişim tarihi: 20.01.2021).

¹⁴⁰ Betül Karagedik, *Uluslararası Yatırım Hukukunda Yatırımcının İnsan Hakları Yükümlülüğü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 75., ICSID Urbaser v. Arjantin karar metni için bkz. https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw8136_1.pdf (Erişim tarihi: 20.01.2021).

ten bir Arjantin şirketinde hisse sahibidir ve Arjantin'in ekonomik kriz sebebiyle aldığı önlemlerin, aralarındaki sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini ihlal ettiğini iddia etmiştir.¹⁴¹ Arjantin ise, şirketlerin su ve kanalizasyon sistemlerine yapması gereken yatırımı yapmadığını bu sebeple uluslararası hukuk kapsamında su hakkına dayanan yükümlülüklerini ihlal ettiğini iddia ederek bir karşı dava açmıştır.¹⁴² Bu kararın en önemli özelliği, uluslararası hukuk alanında yatırımcı şirketler için bağlayıcı insan hakları yükümlülüklerinin olup olmadığının tartışılmasıdır. Tahkim heyeti, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. maddesinde düzenlenen “yeterli bir yaşam standardı hakkı” ve 12. maddesinde düzenlenen “sağlık standardı hakkına” değinerek su hakkını BM Genel Yorum No. 15'i de dikkate alarak bir insan hakkı olarak değerlendirmiştir. Heyete göre, su hakkı kapsamında getirilen pozitif yükümlülük ilgili devlete aittir; bu bağlamda yatırımcının devlet vatandaşlarına içme suyu ve kanalizasyon hizmeti sağlamak gibi bir yükümlülüğü bulunmamaktadır; ancak hem devletin hem de özel hukuk kişilerinin su hakkını ve bağlantılı diğer hakları tahrip etmeyi amaçlayan faaliyetlerden kaçınma gibi bir negatif yükümlülüğü bulunmaktadır.¹⁴³

Her ne kadar bu incelemenin sonunda Arjantin tarafından ileri sürülen karşı dava reddedilmiş olsa da uluslararası hukukta su hakkı bakımından bir şirketin negatif yükümlülüğünün olduğunun kabul edilmesi oldukça önemlidir. Kimi yazarlara göre ise heyetin, yatırımcının insan hakları yükümlülüğüne sahip olduğuna ilişkin tespiti mevcut insan hakları hukuku ile bağdaşmamaktadır; bu sebeple de şimdiye kadar hiçbir hakem heyeti tarafından takip edilmemiştir.¹⁴⁴ Abel'e göre insan haklarına dayanan karşı davayı yatırım tahkiminde işlevsel hale getirebilmek için: Devletler insan haklarına ilişkin yükümlülükleri ulusal hukuklarına entegre etmeli ya da yatırım anlaşmalarına, yatırımcının insan hakları yükümlülüğüne ilişkin hükümler eklemelidir.¹⁴⁵ Böylelikle de şirketlerin uluslararası hukuk bakımından insan hakları ile yükümlü olduğu ileri sürülebilecektir.¹⁴⁶ Urbaser kararında her ne kadar bu tartışmalar bir sonuca ulaşmamış olsa da su hakkı bakımından, uluslararası hukukta, şirketlerin de bazı yükümlülüklerinin olması gerektiği yönünde görüşlerin ileri sürülmesi önemli bir gelişmedir.

¹⁴¹ Karagedik, s. 76.

¹⁴² Karagedik, s. 76.

¹⁴³ Karagedik, s. 83.

¹⁴⁴ Markus Krajewski, 'A Nightmare or a Noble Dream? Establishing Investor Obligations Through Treaty-Making and Treaty-Application', Business and Human Rights Journal, Vol. 5, Issue. 1, 2020, s. 125.

¹⁴⁵ Patrick Abel, 'Counterclaims Based on International Human Rights Obligations of Investors in International Investment Arbitration Fallacies and Potentials of the 2016 ICSID Urbaser v. Argentina Award', Brill Open Law, Vol. 1, Issue 1, 2018, s. 83.

¹⁴⁶ Abel, s. 83.

b. Ioane Teitiota Kararı

BM İnsan Hakları Komitesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin denetimini yapan yarı yargısal nitelikte bir organ olduğundan verdiği kararlar, bağlayıcı nitelikte değildir ve ihlali gerçekleştiren devleti uluslararası kamuoyu nezdinde sorumlu tutmayı sağlamamaktadır.¹⁴⁷ Ioane Teitiota adlı Kiribati uyruklu başvuru ve eşi, ülkelerini terk edip Yeni Zelanda'ya giderek sığınma başvurusu yapmışlardır; ancak sığınma başvuruları 25 Haziran 2013'te reddedilmiştir. Bu kararın ardından yaptıkları temyiz başvurusu da reddedilen ve sınır dışı edilen çift, BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesi uyarınca yaşam haklarının ihlal edildiği iddiasıyla BM İnsan Hakları Komitesi'ne başvurmuştur.¹⁴⁸ Teitiota, iklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi ve tuzlu su kirliliği sebebiyle tatlı su kaynaklarının kıt hale geldiğini belirterek bu durumun kendisini Kiribati'deki Tarawa adasından Yeni Zelanda'ya göç etmeye zorladığını ifade etmiştir. Ayrıca, denizin etkilerinden korunmak için yapılan duvarların sürekli zarar gördüğünü belirten Teitiota iklim değişikliğinin koşulları gitgide daha da zorlaştıracağı düşüncesiyle ülkeyi terk etme gereği duyduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁹

Komite, Teitiota'nın arıtma suyuna erişim yokluğundan kaynaklı ciddi zarar göreceği iddiasına iklim değişikliği araştırmacısı John Corcoran'ın yazdığı bir rapordan alıntı yaparak Güney Tarawa'da yaşayan nüfusun %60'ının kamu kurumları tarafından sağlanan temiz suya erişiminin olduğunu ve buradan hareketle, başvuruçunun ülkesinde arıtma suyuna erişiminin olmamasıyla ilgili bir bulguya rastlanmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁰ Başvuruçunun, suya erişiminin olmaması ya da suyun güvensiz olmasıyla ilgili yeterli bilgi sunmadığı için Komite tarafından, haysiyetli yaşam sürme hakkının bu açıdan ihlal edildiği sonucuna ulaşılamamıştır.¹⁵¹ Kararda suya erişimin olmadığı iddiası kabul edilmemiş olsa da temiz ve yeterli suya erişim hakkı, haysiyetli yaşam sürme hakkının bir parçası

¹⁴⁷ Barış Birol, *İklim Mülteciliği Mümkün mü? Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Ioane Teitiota Kararının Özet Çevirisi ve Değerlendirmesi*, <https://anayasagundemi.com/2020/01/24/forum-av-baris-birol-iklim-multeciligi-mumkun-mu-birlesmis-milletler-insan-haklari-komitesinin-ioane-teitiota-kararinin-ozet-cevirisi-ve-degerlendirmesi/> (Erişim tarihi: 21.01.2021).

¹⁴⁸ BM İnsan Hakları Komitesi, Ioane Teitiota karar metni için bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F127%2FD%2F2728%2F2016&Lang=en (Erişim tarihi: 21.01.2021).

¹⁴⁹ BM İnsan Hakları Komitesi, Ioane Teitiota Karar Metni, para. 2.1.

¹⁵⁰ Barış Birol, *İklim Mülteciliği Mümkün mü? Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Ioane Teitiota Kararının Özet Çevirisi ve Değerlendirmesi*.

¹⁵¹ Barış Birol, *İklim Mülteciliği Mümkün mü? Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Ioane Teitiota Kararının Özet Çevirisi ve Değerlendirmesi*; BM İnsan Hakları Komitesi, Ioane Teitiota Karar Metni para. 2.4.

olarak nitelendirilmiştir. Su hakkının, yaşam hakkının bir parçası olarak değerlendirilmesi olumlu bir gelişmedir; ancak su hakkı bakımından bu durumun yine de yeterli bir koruma sağlamadığını belirtmek yerinde olacaktır.

SONUÇ

Suyun, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğu konusunda şüphe olmamasına rağmen; suya erişimin bir insan hakkı olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinin hâlen tartışma konusu olması düşündürücüdür. Binlerce yıldır doğada var olan; insanlar, hayvanlar kısacası bütün canlılar tarafından -ücretsiz bir şekilde- kullanılan su, niteliği itibarıyla kamusaldır.

Günümüzde nüfus artışı, tüketim hızının artışına bağlı olarak üretimin çeşitlenmesi, iklim değişiklikleri, çevresel kirlilik gibi unsurlara bağlı olarak; su kaynakları kısıtlı hale gelmiş, suya erişim güçleşmiş hatta bazı ülkelerde imkânsızlaşmıştır. Bu duruma farklı şekillerde çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Suyun özelleştirilmesi gerektiğini savunanlara göre, suyun ücrete tabi ekonomik bir meta olarak kabul edilmesi; gereksiz su kullanımlarının önüne geçerek suyun etkili bir şekilde korunmasını sağlayacaktır. Ancak bu durum, makalede de incelendiği gibi, amaçlananın tam tersi yönünde sonuçlar doğurmuştur. Ayrıca şunu da belirtmek yerinde olacaktır: Kişisel kullanım olarak ifade edilen içme suyu ve ev içi su tüketiminin, toplam su tüketimi içerisindeki payı yalnızca %8'dir.¹⁵² Dolayısıyla “Sebzeleri elde değil de su dolu bir kaptan yıkayarak yılda 18 ton su kurtarabilirsiniz.”, “Sifonunuzun içerisine, 1.5 litrelik su dolu pet şişeyi yerleştirerek yılda 2 ton su kurtarabileceğinizi biliyor muydunuz?” ya da “Çamaşır makinenizi haftada bir kez bile az çalıştırırsanız yılda 9 ton su tasarruf etmiş olursunuz.” türünden palyatif tutumlarla, bu sorun çözülmesi mümkün görünmemektedir.¹⁵³ Suyun ücretlendirilmesi sonucunda bireylerin suyu tasarruflu kullanacağı beklentisiyle su kaynaklarının korunması mümkün değildir. Çünkü, suyun nitelikli olarak kullanıldığı alan zaten haneler değil, endüstriyel ve tarımsal alanlardır.

Özelleştirme uygulamalarının sonucunda hem bireylerin yaşam kaynağı olan suya erişimi kısıtlanmış olmakta hem de su sorunu daha da büyümektedir. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası alanda faaliyet gösteren güçlü aktörlerin suyun özelleştirilmesi uygulamalarını desteklemesi sonucu dünyanın birçok yerinde -özellikle Güney Yarım Küre’de ve ekonomik gücü iyi olmayan ülkelerde- suyun ekonomik bir mal olarak nitelendirilip özelleştirildiği görülmektedir. Bu örnekler incelendiğinde su ücretlerinin ciddi oranda artış gösterdiği, suyun kalitesinde düşüş yaşandığı ve suya erişim konusunda yoksul kesimlerin birçok sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Su, ekonomik bir meta olarak görülerek özelleştirme sürecine dahil edildiğinde şirketlerin bu faaliyet sonucu elde edeceği

¹⁵² Ocak, s. 16.

¹⁵³ Ocak, s. 16.

kâra öncelik verilmektedir. İnsanların suya erişim sağlayabilmesi veya mikroorganizmalardan, zehirli atıklardan arındırılmış sağlıklı su kullanabilmesi hususu ise önemsizleştirilmektedir. Suyun özelleştirilmesi, küresel su krizine çözümmüş gibi gösterilen ve sözde suyun korunmasını amaçlayan ancak, sadece özel şirketlerin kâr oranlarının artması ile sonuçlanan trajik bir uygulamadır.

Su, insanlar için yaşamsal öneme sahip olan, ikame edilemeyen ve kaynakları sınırlı olan doğal bir varlıktır. Suya erişimin piyasa koşullarına bırakılması bu sebeple mümkün değildir. Su kaynaklarını kontrol altında tutanların, suyun korunması, adil olarak dağıtılması ile bireysel, toplumsal ve endüstriyel amaçlarda doğru kullanılmasını sağlamak için gerekli adımları atmakla yükümlü olması gerekmektedir.¹⁵⁴

Suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş veya herhangi bir statü farkı gözetilmeden herkesin suya erişiminin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, insan haklarına ilişkin temel uluslararası metinlere bakıldığında, “yeterli bir yaşama düzeyine sahip olma”, “en yüksek sağlık standartlarından yararlanma” gibi hakların düzenlendiği görülmektedir. Yeterli ve sağlıklı bir yaşama sahip olabilmek için nitelikli içme suyuna ve kullanım amaçlı suya erişimin bir zorunluluk olduğu açıktır. Zaten, BM Genel Yorum No. 15 ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 11 ve 12. maddeleri yorumlanarak açık bir şekilde su hakkının kabul edildiği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Cenevre Sözleşmeleri kapsamında mahkumların, gözaltına alınanların temiz içme suyuna erişim hakkının olduğu, su kaynaklarına saldırıların yasaklandığı; Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme ve Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında kadınların ve çocukların temiz içme suyuna erişim hakkının olduğu kabul edilmiştir. Bu düzenlemelerin hepsi, su hakkının bir insan hakkı olarak değerlendirilmesi yönünde gerçekleşen olumlu adımlardır. Nitekim, bu sözleşmelerin ulusal hukuka da yansımaları olmuş, birçok ülkede su hakkı anayasal ve/veya yasal düzeyde güvence altına alınmıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası alanda birçok mahkeme ve yargısal niteliğe sahip organ tarafından da suya erişim, bir insan hakkı olarak kabul edilerek içtihatlar yoluyla korunmaktadır. Ancak, uluslararası sözleşmelerle veya mevcut insan haklarıyla su hakkı arasında bağlantı kurularak bu hakkın koruma altına alınması kapsamlı bir güvence teşkil etmemektedir.

Çalışmada incelendiği üzere su hakkına yer veren birçok hukuki metin mevcuttur; fakat, hâlâ münhasıran su hakkını konu alan, su hakkının içeriğini ve devlete getirdiği yükümlülükleri belirten, bağlayıcı nitelikte bir düzenleme ne ülkemizde ne de uluslararası alanda yapılmıştır. Bu eksikliğin giderilerek su hakkının bağımsız bir insan hakkı olarak kabul edilmesi; bağlayıcı ve yaptırım gücü olan hukuki düzenlemelerle hem ülkemizde hem uluslararası düzeyde ivedilikle hukuki hayata geçirilmesi gerekmektedir.

¹⁵⁴ May / Daly, s. 159.

KAYNAKÇA

- ABEL**, Patrick, “Counterclaims Based on International Human Rights Obligations of Investors in International Investment Arbitration Fallacies and Potentials of the 2016 IC-SID Urbaser v. Argentina Award”, Brill Open Law, Volume 1, Issue 1, 2018, ss. 61-90.
- ALBUQUERQUE**, Catarine, *On the Right Track: Good Practices in Realising the Rights to Water and Sanitation*, United Nations, 2012.
- ATABEY**, Eşref, *Suyun Hikayesi*, 1. Baskı, Asi Kitap, İstanbul, 2018.
- AYKAN**, Mert, *IMF ve Dünya Bankası Su Politikaları, Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye’deki Uygulamaları*, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi’ne sunulan bildiri, Ankara, 2006, ss. 365-376.
- AYRANGÖL**, Zülküf, *Küresel Kamusal Mallar ve Su Hakkı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.
- BARLOW**, Maude, *Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, (çev. Barış Cezar), 1. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- BİROL**, Barış, İklim Mülteciliği Mümkün mü? Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesinin Ioane Teitiota Kararının Özet Çevirisi ve Değerlendirmesi, <https://anayasa-gundemi.com/2020/01/24/forum-av-baris-birol-iklim-multeciligi-mumkun-mu-birlesmis-milletler-insan-haklari-komitesinin-ioane-teitiota-kararinin-ozet-cevirisi-ve-degerlendirmesi/> (Erişim tarihi: 21.01.2021).
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Türkçe metni için bkz. <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Türkçe metni için bkz. <https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362> (Erişim tarihi: 11.01.2021).
- BM İnsan Hakları Komitesi, Ioane Teitiota karar metni için bkz. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2FC%2F127%2FD%2F2728%2F2016&Lang=en (Erişim tarihi: 21.01.2021).
- BORATAV**, Korkut, *Su Kavgalar: Sıra Türkiye’de mi?*, Cumhuriyet Gazetesi, 5 Nisan 2006.
- CANGI**, A. Ali, “Dikili Örneği ve Suyu Erişim Hakkı, Suyu Hapseden HES’ler ve Korumayan Yasalar”, Uluslararası Su Hakkı Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır, 5-6 Kasım 2010, ss. 65-70.
- Cenevre Sözleşmesi metinleri için bkz. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp?redirect=0> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- CEYLAN**, N. Aybike, “Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, Anasay Dergisi, S. 2, 2017, ss. 217-226.
- CULLINAN**, Cormac, *Vahşi Hukuk*, (çev. Meral Güneşdoğmuş), 1. Basım, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.
- ÇİÇEK**, Erol, “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 80, 2009, ss. 182-228.

- Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Türkçe metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- Deklarasyonun Türkçe çevirisi için bkz. http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/yirminci-yuzyilda/insan_cevresi.htm (Erişim tarihi 15.01.2021).
- Genel Yorum No. 15 metni için bkz. <https://www.refworld.org/publisher,CESCR,GENERAL,,4538838d11,0.html> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- GÖZLER**, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 4. Baskı, Ekin Yay., Bursa, 2013.
- HAYEK**, Friedrich A., *Hukuk Yasama ve Özgürlük*, (çev. Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Mehmet Öz), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- ICSID**, Urbaser v. Arjantin karar metni, https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw8136_1.pdf (Erişim tarihi: 20. 01. 2021).
- International Centre for Settlement of Investment Disputes, <https://icsid.worldbank.org/about> (Erişim tarihi: 20.01.2021).
- International Money Fund, <https://www.imf.org/en/About> (Erişim tarihi: 12.01.2021).
- Investment Treaty News, <https://www.iisd.org/itn/en/2015/11/26/tribunal-largely-adopts-independent-experts-damages-findings-in-usd-405-million-award-to-previous-owners-of-an-argentine-public-utility-company-suez-sociedad-general-de-aguas-de-barcelona-sa-interagua/> (Erişim tarihi: 13.01.2021).
- İNCE**, Nurten, “*Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı ve Davaya Edilebilirliği*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 4, 2017, ss. 1-19.
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme'nin Türkçe metni için bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- KARAGEDİK**, Betül, *Uluslararası Yatırım Hukukunda Yatırımcının İnsan Hakları Yükümlülüğü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.
- KARTAL**, Filiz, *Suyun Metalaşması Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet*, TMMOB Kongresi'ne sunulan bildiri, Ankara, 2009, ss. 65-69.
- Kerala High Court, karar metni, <https://www.informea.org/sites/default/files/court-decisions/COU-156025.pdf> (Erişim tarihi: 20.01.2021).
- KILIÇ**, Selim / **KARATAŞ**, Abdullah, *İnsan Haklarının Bir Bileşeni Olarak Su Hakkı*, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 34, 2018, ss. 37-60.
- KRAJEWSKI**, Markus, *A Nightmare or a Noble Dream? Establishing Investor Obligations Through Treaty-Making and Treaty-Application*, Business and Human Rights Journal, Volume. 5, Issue. 1, 2020, ss. 105-129.
- Kriz ve İrlanda, <https://www.suhakki.org/2018/08/kriz-ve-irlanda/> (Erişim tarihi: 14.01.2021).
- MAY**, James R. / **DALY**, Erin *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, (çev. T. Şirin ve N. U. Orcan), 1. Baskı, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ankara, 2018.
- OCAK**, Ayşenur, *Bir Doğa ve İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, 1. Baskı, On İki Levha Yay., İstanbul, 2019.

- ÖZSOY** Seda, *Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- ÖZTÜRK**, İlhan, *Dünya Bankası Politikaları*, Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, C. 3, S. 1, 2006, ss. 36-55.
- PAZARCI**, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 12. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.
- SAV**, Özden, *Su Hakkı*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 68, 2007, ss. 343-359.
- ŞİRİN**, Tolga, *Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 3-4, 2010, ss. 86-168.
- The Right to Water in France: the Bill has been adopted, <https://www.endwaterpoverty.org/blog/right-water-france-bill-has-been-adopted> (Erişim tarihi: 16.01.2021).
- The United Nations Principles for Older Persons, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OlderPersons.aspx#:~:text=1.,to%20other%20income%2Dgenerating%20opportunities> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- TOPÇU**, Eral, “*Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*”, İnsan Hakları Yıllığı Dergisi, C. 26, 2008, ss. 14-40.
- TOPÇU**, Eral, *Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 11.01.2021).
- UNESCO**, *The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World*, 2009.
- UNESCO**, *The United Nations World Water Development Report: Valuing Water*, 2021.
- UNICEF**, Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene, https://www.unicef.org/publications/files/Progress_on_Drinking_Water_Sanitation_and_Hygiene_2017.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- United Nations Water Conference Resolutions <http://www.ielrc.org/content/e7701.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2021).
- United Nations, <https://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- World Water Council, <https://www.worldwatercouncil.org/en/vision-mission> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- YILDIZ**, Dursun, “*Su Hakkı Neden Öne Çıktı*”, USİAD Bildiren Dergisi, S. 59, 2012, ss. 20-23.
- YILDIZ**, Dursun, *USİAD Su Raporu*, Ankara, 2007.